

## A PESTI SZABAD PORTYÁZÓ CSAPAT TÖRTÉNETE

*Kerekes Zoltán*

Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharcnak rendkívül gazdag hadtörténeti irodalma van. Számos mű foglalkozik a honvédsereg megszervezésével, hadjárataival és az egyes alakulatok történetével. Úgyszólván elenyésző azonban azoknak a munkáknak — de még cikkeknek, tanulmányoknak is — a száma, melyek az ún. szabadcsapatok történetét tárgyalják. Néhány nagyobb lélegzetű, főleg monografikus kiadvány érinti ugyan a gerilla-csapatok kérdését is, de csak általában. Az egyes szabadcsapatok története, tevékenysége azonban végképp a homályban marad.

A honvédsereg egyes alakulatainak, vagy akár egyes szabadcsapatainak története természetesen részletkérdés csupán, ám ezek megismerése feltétlenül elősegíti az egész teljesebb áttekintését, jobb megértését is.

Tanulmányom megírására a hadtörténelem részletkérdései iránt kétségtelenül jelentkező érdeklődés kielégítésén túlmenően az is vezetett, hogy hozzátegyek valamit Budapest és ugyanakkor a fővárosi ifjúság forradalmi és szabadságharcos múltjának gazdag, de még gazdagítható hagyományaihoz; hogy közkinccsé tegyem a történetét annak a pesti szabad portyázó csapatnak, amely 1848 decemberének vészterhes napjaiban Kossuth felhívására, a főváros védelmében meghalni kész budapesti fiatalokból alakult. Nem rajtuk múlt, hogy végül nem a budai hegyekben, hanem a Mátra vidékén harcoltak a császári csapatok ellen a fővárosért is — nevükben és szívükben egyaránt hordozva Budapest nevét. Aki pedig vezette őket a harcban, az a márciusi fiatalok egyike, az orvostanhallgató, hírlapíró, költészettanár Oroszhegyi Józsa volt, aki Petőfi és Vasvári barátjának mondhatta magát és, aki azt vallotta, hogy „szabadság nélkül nincs boldogság”. Úgy vélem: Oroszhegyi Józsa megérdemli, hogy a nevét, amely oly sokat szerepelt az Életképek és a Márczius Tizenötödike hasábjain, amelyet 1849 elején gerillacsapatának sikerei híressé tettek, és amelyet „in effigie” kivégzésekor Kossuthéval együtt szegezték a bitófára 1851-ben — ma is ismerjük.

\*

Az 1848—49-es szabadságharc vezetői hatalmas erőfeszítéseket tettek, hogy az önálló magyar hadsereg megteremtésén és kifejlesztésén túlmenően az egész népet mozgósítsák a haza védelmére. „A szabadság harczának nép-

harcznak kell lennie”<sup>1</sup> — fogalmazta meg Kossuth a népháború jelmondatát, melynek értelmezése az, hogy „az összes fegyverforgató nép, mind, aki csak karját bírja, korra, rangra, vagyonra való különbség nélkül”<sup>2</sup> szálljon szembe az ellenséggel. A népháború követelményeinek megfelelően, a rendes haderő, a honvédsereg küzdelmének támogatására hívták létre a szabadságharc irreguláris hadseregének tekinthető *szabadcsapat* intézményt és a *népfelkelést*.

1848 nyarán az a paradox helyzet állt elő, hogy míg egyrészt folyt a harc a Délvidéken a szerb felkelők ellen, és komoly jelei mutatkoztak a bécsi kamarilla utasítását követő Jelačić horvát bán készülődő támadásának, addig másrészt az ország függetlenségének védelme lényegében a császári haderő Magyarországon állomásozó serezeire volt bízva. Ezeknek az ezredeknek egy része magyar kiegészítésű volt ugyan, de tisztjeik, még inkább törzstisztjeik és tábornokaik többsége osztrák volt, akik ellenségesen fogadták a magyarországi forradalmat. Pécsen a sorkatonaság egyik tisztje kijelentette: ha alakulatát a szerb felkelők ellen vezénylik, „ők azokra nem fognak löni”.<sup>3</sup> A rendes nemzetőrség néven felállított, s később honvédeknek nevezett 10 zászlóalj, valamint a nemzetőrség egy részének hadrafogása<sup>4</sup> legfeljebb csak tompította, de nem oldotta fel ezt az ellentmondást. Az országgyűlés július 11-i ülésén Kossuthnak a 200 000 újonc megajánlására tett indítványára a képviselők lelkes „megadjuk!”-kal reagáltak ugyan, de amikor hosszas huzavona után, augusztus 16-án sor került a magyar hadseregről szóló törvényjavaslat vitájára, kiderült, hogy a képviselők egy része — Batthyány miniszterelnökkel és Mészáros hadügyminiszterrel az élen — ellenzi az önálló magyar hadsereg megteremtését, és az első ütemben kiállítandó 40 000 újoncot „német lábra” kívánja állítani, vagyis a serezekbe akarja besoroztatni.

A vitában<sup>5</sup> a megalkuvók alulmaradtak. A képviselők többsége ugyan az önálló magyar hadsereg mellett foglalt állást, de a baloldal tiltakozása ellenére belement abban a kompromisszumba, hogy az újoncokból előbb a magyarországi serezek harmadik zászlóaljait egészítsék ki és csak ezeken a kiegészítéseken felüli újonckontingensből alakítsanak honvédzászlóaljakat. Az 1848-as 33. tc.<sup>6</sup> ugyanakkor azt is kimondta, hogy „mihelyt a körülmények megengedik”, a magyarországi serezeket „magyar lábra” fogják állítani.<sup>7</sup>

A képviselőház szeptember 11-i sorsdöntő ülésén a bécsi udvar egyre fenyegetőbb lépéseinek hatására balra tolódott képviselők Kossuth indítványát egyhangúlag elfogadva úgy határoztak, hogy a kiállítandó újoncokból kizárólag a honvédzászlóaljak szaporítandók; a serezek katonáinak és tisztjeinek pedig megengedik a honvédseregbe való átlépést.<sup>8</sup> Ily módon 1848

<sup>1</sup> Országos Levéltár (a továbbiakban OL.) OHB 1848: 6013. — Megjelent: Közlöny, 1848. december 19. Közl.: *Barta István* (szerk.): Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KÖM), XIII. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952, 794–795. o., 470. sz.

<sup>2</sup> OL. OHB 1848: 1093. — Megjelent: Közlöny, 1848. október 19. Közl.: KÖM, XIII. k. 211–213. o., 120. sz.

<sup>3</sup> Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 4.

<sup>4</sup> Az 1848: 22. tc. alapján felállított nemzeti őrsereg eredeti rendeltetését tekintve rendőrségi feladatokat látott el és helyhez kötött volt. A fegyveres küzdelem megindulása után, 1848 nyarán a nemzetőrséget is „kimozdították” és a harcmezőre vitték. A kérdéssel részletesen foglalkozik *Urbán Aladár*: A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1848 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK.), 1958. III–IV. sz. 124–150. o.

<sup>5</sup> A katonaiállítási törvényjavaslat képviselőházi vitáját lásd a Közlöny 1848. augusztus 18–21. és 24–25-i számaiban.

<sup>6</sup> *Beér János—Csizmadia Andor* (szerk. és bev.): Az 1848/49-es népképviselői országgyűlés. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 571. o.

<sup>7</sup> Ezt az OHB 1848 november 27-én rendelte el. — Megjelent: Közlöny, 1848. november 29. Közl.: KÖM, XIII. k. 568. o., 361/c. sz.

<sup>8</sup> *Beér—Csizmadia*: i. m. 573–574. o.

szeptemberében elhárultak a honvédsereg fejlesztésének politikai akadályai. Nagyobb arányú fejlesztésre azonban csak Jelačić támadásának visszaverése után — novembertől — kerülhetett sor. Szeptember közepén azonban a honvédszászlóaljok száma még csak 14 volt. Ez a kis haderő, de még a honvédsereg és — az egyébként igen kétes megbízhatóságú — magyarországi seregrek egyesült ereje is kevésnek bizonyult volna a veszély elhárítására, ha nem vitték volna ki a harctérre a nemzetőröket, ha nem mozgósították volna a népfelkelést és, ha nem alakultak volna szabadcsapatok.

A szabadcsapatokat a veszélyeztetett haza iránt érzett felelősség és a honvédelemnek az a szükséglete hívta létre, hogy a kormány a kellő létszámú és megfelelően felszerelt honvédsereg megteremtéséig is rendelkezék megbízható, harcrakész alakulatokkal. A szabadcsapatok egyik előnye éppen a szervezésüket jellemző gyorsaságban rejlett. Felállításukat nem tette vonatottá oly sok bürokratikus huzavona — amelyekhez a Honvédelmi Bizottmány megalakulása előtt megalkuvó vagy éppen reakciós politikai megfontolások is tapadtak —, mint a honvédszászlóaljok szervezését.<sup>9</sup>

A szabadcsapatok szervezői lelkes hazafiak, politikai arculatukat tekintve többségükben radikálisok, baloldaliak voltak. Többnyire ők lettek a parancsnokok is. A szabadcsapatok tagjait önkéntes jelentkezőkből toborozták. A tiszteket vagy a parancsnokok nevezték ki, vagy a csapat tagjai maguk közül választották. A felállítás költségeit általában az állam fizette, de arra is volt példa, hogy a csapat tagjai maguk fedezték. A szabadcsapatok tagjai egyenruhát viseltek, ami azonban a honvédsereg egyenruhájától többnyire eltérő volt. A katonai fegyelem és haditörvények rájuk is vonatkoztak, annál inkább, mivel a szabadcsapatokat az esetek többségében a honvédsereg kötelekében, a honvédszászlóaljakkal együtt vetették harcba. Az előbbieken elmondottak, ha nem is kizárólag, de elsősorban az 1848 decemberre előtt alakult szabadcsapatokra voltak jellemzőek. Windischgraetz betörése után a szabadcsapat intézménynek új sajátosságai keletkeztek, amelyekről a későbbiekben lesz szó.

Szabadcsapatok alakítására már 1848 nyarán, a délvidéki szerb felkelés kirobbanása után sor került. Elsőnek Lo Presti Lajos bárót hatalmazta fel István nádor és Batthyány miniszterelnök 1848. június 30-án lovas szabadcsapatok szervezésére.<sup>10</sup> Földváry Lajos őrnagy júliusban pesti önkéntesekből szervezte a 700 főnyi Földváry-csapatot.<sup>11</sup> A korán megalakult szabadcsapatok egyike volt Woroniecki Mieczyslav herceg vadászcsapata, mely a délvidéki harcokban, különösen a perlaszi ütközetben kitűnően helytállt.<sup>12</sup> Macskási Antal Erdélyben alakított gyalog szabadcsapatot.<sup>13</sup>

A szabadcsapat intézmény kibontakoztatásában a fő érdem Kossuthé volt, aki már pénzügyminiszterként közreműködött a szabadcsapatok szervezésében. Allamtitkára, a radikális Szalay László, az ő közbenjárására kapott felhatalmazást augusztus végén a Hunyadi-szabadcsapat megalakítására.<sup>14</sup> Berzenczey László marosszéki képviselő, kormánybiztos, Kossuth augusztus

<sup>9</sup> A 14. honvédszászlóalj, amelynek felállítását július közepén rendelték el, az erdélyi honvédtáborozás vonatottsága miatt végül is a fővárosban és csak szeptember 23-án alakult meg a pesti „császárszászlóalj”-ból. A 14. honvédszászlóalj megalakulásához lásd *Urbán Aladár: Honvédtáborozás Pest-Budán 1848-ban. Különlenyomat a Tanulmányok Budapest múltjából, XV. kötetéből.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963, 426–432. o.

<sup>10</sup> Közlöny, 1848. július 2. — Közli *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848/1849.* I. k. Pest, Heckenast Gusztáv, 1868, 272–273. o.

<sup>11</sup> Közlöny, 1848. július 28.

<sup>12</sup> Uo. 1848. szeptember 5.

<sup>13</sup> Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 10.

<sup>14</sup> A Batthyány miniszterelnököt ez ügyben felkereső Szalaynak Kossuth adott ajánlólevelet. — OL. Pénzügymin. Eln. 1848: 1392. Közli *Sinkovics István* (szerk.): KOM. XII. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957, 445–447. o. 293. sz.

17-i rendeletére kezdte meg Erdélyben — elsősorban a székelyek körében — egy 1500—3000-es létszámú önkéntes szabad könnyű lovassereg toborzását.<sup>15</sup>

1848 szeptemberében, Jelačić betörése után is több szabadcsapat alakult. Batthyány miniszterelnök szeptember 16-án adott felhatalmazást Perczel Móricnak „egy Zrínyi nevet viselő szabadcsapatnak álladalmi költségen való alakítására . . . egyszersmind őt ezen csapat vezérévé kinevezé”.<sup>16</sup>

Vasvári Pál október elején nagyrészt pesti iparos fiatalokból alakított szabadcsapatot.<sup>17</sup> A Hajdú-kerület kormánybiztosa, Sillye Gábor ugyancsak október első napjaiban kezdte toborozni az 1800 főre tervezett Bocskai-csapatot — és sikerrel, hiszen „csupán Böszörményben az első egy-két nap alatt mintegy 500 vitéz hajdú állott a Bocskay zászlója alá”,<sup>18</sup> az előbbieken felsorolt és az itt nem említett szabadcsapatok<sup>19</sup> 1848 nyarán és őszén többnyire sikeresen helytálltak a délvideki és a dunántúli harcokban és eredményesen támogatták a még alakulóban levő honvédsereg küzdelmeit. E szabadcsapatok közül néhány feloszlott, nagy részükből pedig 1848 végéig honvédelapolatokat szerveztek.<sup>20</sup>

A szabadcsapatoknál sokkal szélesebb támasza volt a rendes haderő küzdelmének a népfelkelés, a fenyegetett megyék, városok, országrészek fegyvert fogható férfilakosságának kivétel nélkül való mozgósítása és felhasználása az ellenség elleni harcra.

A népfelkelést egy-egy vidékre korlátozva már 1848 nyarán alkalmazták, szélesebb méretekben azonban csak Jelačić támadása után, szeptember—október hónapokban.

A Honvédelmi Bizottmánynak október 16-i utasítása — de a népfelkelésre korábban kiadott rendeletek és felhívások is — a népfelkelés rendeltetését a gerillaharcban jelölték meg:

„. . . a népfelkelésnek nem az lévén közvetlen célja, hogy az ellenséggel homloksorban szembeszálljon, hanem hogy őt hátban, s oldalról nyugtalanítsa és fogyassza, haladását, hátrálását, közlekedési eszközeit elrontsa, akadályozza, marhát, gabonát előle eltakarítson, az ellenség élelmiszereit elfogdozza, társzekereit elfoglalja, betegeit, elmaradozóit s kisebb csapatait elvágja és elfogja, s őtet eszerint pusztítsa, kevesítse; a nyílt csatáktól óvakodjék . . .”<sup>21</sup>

A rosszul, olykor csak kaszákkal felszerelt, kiképzetlen népfelkelőket és a tőlük harcértékben nem sokban különböző nemzetőröket azonban a hadihelyzet okozta kényszerből nem egy esetben rendeltetésükkel ellentétben nyílt ütközetekben is bevetették, ahol aztán megfutamodtak, mint pl. a komáromi kaszások Schwechatnál. Ezzel szemben a népfelkelőknek és nemzetőröknek 1848 őszén Jelačić csapatai ellen Marcalinál, Zámolynál, Szőlősgyörknél, Székesfehérvárnál, Nagykanizsánál és mindenekelőtt Ozoránál aratott sikerei azt igazolták, hogy a népfelkelés és a nemzetőrség igazi rendeltetése a gerillaharc, és bebizonyították, hogy a néptömegek gerillaháborúja hatalmas segítséget képes nyújtani a hadseregnek a Habsburg-ellenforradalom támadásának visszaveréséhez.

<sup>15</sup> OL. Pénzügymin. Eln. 1848: 1438. — Közlő: KÖM. XII. k. 735. o. 397. sz. — A csapat tagjait kezdetben Kossuth-huszároknak nevezték.

<sup>16</sup> Közlöny, 1848. szeptember 19.

<sup>17</sup> Márczius Tizenötödike, 1848. október 20.

<sup>18</sup> Kossuth Hírlapja, 1848. október 8.

<sup>19</sup> Pl.: Attila-csapat, Frangepán-csapat, Rózsa Sándor szabadcsapata, stb.

<sup>20</sup> A Zrínyi-csapatból a 35. honvédszázlój, a Hunyadi-csapat gyalogságából az 50. honvédszázlój, a Bocskai-csapatból az 52. és 53. honvédszázlój alakult, stb. Lásd *Barta István* (szerk.): KÖM. XV. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 916. és 921. o.

<sup>21</sup> OL. ÖHB 1848: 1093. — Megjelent: Közlöny, 1848. október 19. Közlő: KÖM. XIII. k. 211—213. o., 120. sz.



*A népfelkelők megtámadják Jelačić katonáit (Fametszet)*

Az 1848 őszi gerillaharcok eredményei alapján alakult ki Kossuthban az a meggyőződés, „hogy Magyarország független szabadságát a guerilla háború vívandja ki”.<sup>22</sup>

A Habsburg-ellenforradalom decemberi intervenciója az 1848 őszinél is fokozottabb mértékben követelte meg a gerilla népháborúban rejlő nagy lehetőségek kiaknázását. Az egyidejűleg kilenc arcvonalon folyó küzdelemben, amikor a honvédsereg zömét a főveszélyt jelentő Windischgraetz ellen összpontosították, egyes, a honvédcapatok által eleve kiürített vidékek védelmét csak gerillaharc biztosíthatta. „Vidékeket többé nem védhetünk, a hazát kell védenünk, s evégett minden erőt egyesítenünk”<sup>23</sup> — írta Kossuth Vukovics Sebő délvidéki kormánybiztosnak, amikor a déli hadsereg legjobb zászlóaljait a fővárosba rendelte.

A Windischgraetz támadása nyomán december közepén előállt válságos helyzetben, amikor a gyors ütemben előnyomuló ellenséges seregtettek az országnak már jelentős területét elfoglalták, a Honvédelmi Bizottmány egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a népet gerillaháborúra mozgósítsa. A gerillaharc eredményességének egyik alapvető feltételét, a szervezett-

<sup>22</sup> Kossuth Batthány Kázmérnak, 1848. november 12. — OL. OHB 1848: 2714. — Közli: KÖM. XIII. k. 421—422. o., 262. sz. — Az 1848 őszi gerillaharcokkal részletesen foglalkozik Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszen, Budapest, Hadtörténelmi Levéltár — Magyar Történelmi Társulat, 1953, 71—215. o.

<sup>23</sup> OL. OHB 1848: 5999. — Közli: KÖM. XIII. k. 801—802. o., 472. sz.

séget Kossuth azzal kívánta biztosítani, hogy december közepén ismét létrehívta a szabadcsapat intézményt, de ekkor már gerillacsapatok formájában. Kossuth elsősorban a nemzetőrség alakulatait kívánta szabadcsapatokként alkalmazni. A megyék lakosságát és törvényhatóságait december 16-i rendeletében mozgó nemzetőrségi szabadcsapatok alakítására szólította fel.

„Alakíttassanak azonnal a törvényhatóságbeli nemzetőrség, s más önkényes vállalkozók köréből gyalog és lovas mozgó nemzetőrségi csapatok haladéknélkül; olyan egyénekből, kik erre magokat önként felajánlják. A lovasásra, mint a nemzetőrség száguldozási rendeltetésének leginkább megfelelő csapatokra legkitűnőbb gond fordíttassék... Üljön kiki saját lovára, használjon olyan fegyvert a minővel bír. Ezen mozgó nemzetőrségi csapatok az illető törvényhatóságban vonassanak össze azonnal alkalmas helyekre, gyakorolják magokat nem a tömött csatarendi szabályokban, hanem a száguldo csatározásban. (Guerilla harc.)”<sup>24</sup>

A mozgó nemzetőrségi csapatok<sup>25</sup> rendeltetését — valamint a szervezésükkel, vezetésükkel, ellátásukkal és működésükkel kapcsolatos legfontosabb kérdéseket — a Honvédelmi Bizottnánynak a törvényhatóságokhoz intézett december 18-i kiegészítő rendelete<sup>26</sup> szabályozta:

„Rendeltetésük nem az, hogy csata rendben álljanak az ellenség ágyúi elé, hanem hogy hangya mód az ellenséget körül lepjék, azt szüntelen nyugtalanítsák, soha békét ne hadjanak, az élelmiszereket elülle eltakarítsák, társzekerüket elfoglalják, éjjelenként az előttük ősméretes utakon és ösvényeken oldalt és hátul megtámadják s pusztítsák.”

A rendelet értelmében a csapatok parancsnokát — vezérnek is nevezték — az illető megye fő- vagy alispánja, illetve kormánybiztosa jelölte ki. A csapatvezér századosi vagy őrnagyi illetményt kapott aszerint, hogy csapata 100—200 vagy 400 főből állt. A közgerillát ugyanaz a zsold illette meg, mint a honvédet. A csapatok kötelesek voltak legalább 4 hónapig tevékenykedni és nemcsak a saját megyéjükben, hanem a szomszédos megyékben is. Az ellenségtől szerzett zsákmány a csapat tulajdona lett; a kormány minden átadott fogolyért 5, egy-egy szuronyos puskáért pedig 8—12 pengő forint jutalmat fizetett.

A Honvédelmi Bizottnány „a népfelkelés és szabad mozgó (guerilla) csapatok iránt” kiadott december 18-i rendeletében a népfelkelés rendeltetését szintén a gerillaharcban jelölte meg és a népfelkelőket is szabadcsapatok alakítására hívta fel:

„Keljenek fel a népnek ezrei! Alakuljanak mindenütt az önkéntes mozgó csapatok, ne várjon senki parancsot, rendeletet, vállalkozzék, kinek szíve a hazáért dobog, vegye magához a barátait, szomszédait, ismerőseit és segítsen a hazát védeni.

Hajtassék végre erélyesen a szabad mozgó csapatok iránt kibocsájtott rendelet.”<sup>27</sup>

A fentebb idézett rendeletekből is kitűnik, hogy 1848—49 telén a nemzetőrség és a népfelkelés, valamint a szabadcsapatok között — elsősorban azonos rendeltetésük miatt — eléggé elmosódott a határ.

„Fel a népfelkeléssel! Nemzeti guerilla harc! Szabad csapatokkal!” Ez volt

<sup>24</sup> Közlöny, 1848. december 17. — Közl. Pap: i. m. k. Pest, 1869, 271—274. o.; KOM. XIII. k. 767—769. o., 459. sz.

<sup>25</sup> Ezt az elnevezést az 1848. végén és 1849-ben megalakult szabadcsapatok a legritkább esetben használták. Főleg a „szabad csapat”, „portyázó csapat”, „szabad portyázó csapat”, „guerilla csapat” elnevezések voltak használatosak.

<sup>26</sup> Közl. Pap: i. m. II. k. 274—276. o.

KOM. XIII. k. 795—797. o., 470. sz.

<sup>27</sup> OL, OHB 1848: 6013. — Közl. KOM. XIII. k. 794—795. o., 470. sz.

a Windischgraetz ellen decemberben meghirdetett gerilla népháború kossuthi jelszava.<sup>28</sup>

1848—49 telén Kossuth fáradhatatlanul szervezte a szabadcsapatokat, a gerillaharcot. Ebben a munkában olyan hivatásuk magaslatán álló kormánybiztosok segítettek, mint Egressy Gábor, Lukács Sándor, Batthyány Kázmér, Repeckzy Ferenc és mások. Olyan önkéntes segítőtársai is akadtak, mint Vasvári Pál, valamint az ugyancsak a márciusi fiatalok közé tartozó Dobsa Lajos és Kléh István, akiket saját kérésükre azzal bízott meg, hogy „a nép felvilágosítása és jó szellemben tartására... a guerilla csapatok célszerűségének megértésére s az illy csapatok képzésére” mindent elkövessenek.<sup>29</sup>

Kossuth világosan látta, „hogyan az alsó táborok állása, sőt magának a háznak az állapota is attól függ”,<sup>30</sup> hogyan sikerül Windischgraetzet feltartóztatni. Ezért elsősorban a Dunántúlon szorgalmazta a népfelkelés és a szabadcsapatok szervezését. „Keltse fel a népet — az ellenség háta mögé — pusztító Völker Krieg!” — írta december 20-án Csányinak, akit azzal bízott meg, hogy Komáromban szervezze a népfelkelést és a szabadcsapatokat.<sup>31</sup> Albrecht tábornoki századost a Vas megyei szabadcsapatok szervezésével bízta meg,<sup>32</sup> gróf Batthyány Istvánnak a székesfehérvári népfelkelés szervezésére adott felhatalmazást.<sup>33</sup> Kossuth különösen a Bakonyban látott nagy lehetőséget a gerillaharcra: „Míg a Bakonyban a fegyveres nép van, addig az ellenség nem jó előre, ha jó megbánja.”<sup>34</sup>

Kossuth a helyi körülményeknek, elsősorban a földrajzi viszonyoknak megfelelően különböző típusú, így lovas-, gyalog-, kaszás-, vadász-gerilla-csapatok alakítását látta célszerűnek. Az volt a véleménye, hogy a szabadcsapatok „egyenruháztatása sem kívántatik, sőt még az sem, hogy mindenki löfegyverekkel legyen ellátva... kard, csákány, fokos, kurta nyelű kasza, vagy pedig lándzsa a czélnak megfelel”. A gerillacsapatok vezéreinek „népszerű, bátor, elszánt, s tájismerő” embereket tartott alkalmasnak.<sup>35</sup>

Kossuth fontosnak tartotta, hogy mind a hadsereg, mind a szabadcsapatok megőrizték sajátos vonásaikat és meghatározott, egymástól elhatárolt működési területük legyen:

„A seregnek semmi esetben nem szabad akként eldaraboltatni, hogy guerilla színét vegye fel. Guerilla harcznak kell lenni, de nem a főszereg által, sőt amaz csak úgy lehetséges, ha ez van. Tehát a vezérek defigálják a pontokat, s pontokból alakuló kört, melyet a sereg fog védeni, ezen a körön kívül kell működnie a guerilla csapatoknak az ellenség hátában, oldalában.”<sup>36</sup>

Az a veszély, hogy gerillából rendes csapatot csináljanak, sokkal gyakoribb volt, mint az ellenkezője. „A szabadcsapatoknak nem az a rendeltetése, hogy hadba beosztassanak, hanem hogy önállólag annak működéseit elő segítsék”<sup>37</sup> — jegyezte fel Kossuth, amikor arról értesült, hogy Perczel a nagy-kun szabadcsapatot be akarja vonni seregébe.

<sup>28</sup> Kossuth Lukács Sándornak, 1848. december 18. — OL. OHB. 1848: 5992. Közli: KÖM. XIII. k. 797—798. o., 470/c. sz.

<sup>29</sup> Kossuth Nyílt Rendelete, 1849. január 16. — OL. OHB 1849: 431. Közli: *Barta István* (szerk.): KÖM. XIV. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1953, 145. o., 75/c. sz.

<sup>30</sup> Kossuth Beöthy Ödönnek, 1848. november 18. — OL. OHB 1848: 2605. Közli: KÖM. XIII. k. 398. o., 251. sz.

<sup>31</sup> OL. Csányi iratok, 1276. rsz. — Közli: KÖM. XIII. k. 819. o., 484/b. sz.

<sup>32</sup> OL. OHB 1848: 6124. — Közli: KÖM. XIII. k. 808—809. o., 478/b. sz.

<sup>33</sup> OL. OHB 1848: 6997. — Közli: KÖM. XIII. k. 919—920. o., 542/d. sz.

<sup>34</sup> Kossuth Hunkár Antalnak, 1848. december 18. — OL. OHB 1848: 5992. Közli: KÖM. XIII. k. 798. o., 470/d. sz.

<sup>35</sup> Kossuth Szabolcs megyének, 1849. január 20. — OL. OHB 1849: 574.; Közli: KÖM. XIV. k. 175—176. o., 93. sz.

<sup>36</sup> OL. Csányi iratok, 1276. rsz. — Közli: KÖM. XIV. k. 30—32. o., 13. sz.

<sup>37</sup> OL. OHB 1849: 680. — Közli: KÖM. XIV. k. 161. o., 85. sz.

Az az elv, hogy a szabadcsapatok önállóan működjenek, nem állt ellenében a gerillák és a rendes csapatok együttműködésének követelményével.

A Honvédelmi Bizottmány 1849. január 14-i kiáltványában utasította az ellenség által megszállt területek törvényhatóságait, hogy a szabadcsapatokat és a népfelkelést „a legközelebb működő nemzeti seregek vezérének vagy várak parancsnokának utasítása szerint a haza védelmébeni közredolgozásra”<sup>38</sup> alkalmazzák. Kossuth 1848. január 9-én elrendelte Batthyány Kázmér kormánybiztosnak, hogy a Veszprémben, Zalában és Somogyban alakult három gerillacsapat parancsnokaival „egyértéktől s összemunkálva”<sup>39</sup> az eszéki vár helyőrségével intézzen kitérőket a Dráva két partjára.

A szabadcsapatok, a gerillaharc ügye iránt nem mindenki tanúsított olyan odaadást, mint Kossuth. „De ez a baj, hogy e csapatokat a fővezérek ignorálják, megvetik...”<sup>40</sup> — írta Szemere Kossuthnak. Megvetette és seregéből eltávolította a nemzetőröket, népfelkelőket Görgey is, akinek az volt a véleménye, hogy „legjobb lenne minden nem rendes csapatokat feloszlatni”.<sup>41</sup> Görgey egyébként 1848 novemberében a lakosság passzivitására és seregének állapotára hivatkozva<sup>42</sup> nem hajtotta végre Kossuthnak a szabadcsapatok alakítására és határszéli gerilla portyázásokra adott november 11-i utasítását sem.<sup>43</sup>

Szemben állt a szabadcsapat intézménnyel maga a hadügyminiszter Mészáros Lázár is. A szabadcsapatokat „rablótestületeknek”, alakítóikat „hatalmas szoszatyároknak” nevezte; szerinte Kossuthnak „a szabadcsapatok irányában mutatott határtalan kegyelele” az ország „fenéje” volt.<sup>44</sup> Mészáros különösen nehezményezte, hogy a Honvédelmi Bizottmány február 25-i rendelete értelmében a kormánybiztosok által a szabadcsapatoknál tett törzsiszti kinevezéseket a hadügyminisztériumnak okvetlenül meg kellett erősítenie.<sup>45</sup>

A szabadcsapatok — már csak alakítóik nagy részét tekintve is — a radikális politikát képviselték az erősen jobbra húzó hadügyminiszter szemében.

A Honvédelmi Bizottmány és a hadügyminisztérium, illetve Kossuth és Mészáros között újra és újra visszatérő polémia tárgya volt a szabadcsapatokkal való rendelkezés joga.

A szabadcsapatokkal eleinte minden tekintetben a Honvédelmi Bizottmány rendelkezett, március 11-i rendeletével azonban a már felszerelt szabadcsapatokkal való rendelkezés jogát a hadügyminisztériumra ruházta.<sup>46</sup> Tíz nappal később a Honvédelmi Bizottmány „a szabad csapatok felszerelteszerűli lehető gondoskodást is” a hadügyminisztériumnak engedte át.<sup>47</sup> E döntés alapját Mészáros hadügyminiszternek „az olly annyira megvitatott szabad mozgó csapatok kérdése végképeni eldöntése s tisztába hozatala célzatából” a Honvédelmi Bizottmányhoz benyújtott március 18-i javaslata képezte.<sup>48</sup> E javaslatban, amelyből „a honvédelmi bizottmány által helyeseltet-

<sup>38</sup> Közlöny, 1849. január 18. — Közli: Pap i. m. II. k. 305—309. o.; KÖM. XIV. k. 127—130. o., 66. sz.

<sup>39</sup> OL. OHB 1849: 171. — Közli: KÖM. XIV. k. 74. o., 43/e. sz.

<sup>40</sup> Szemere Bertalan Kossuthnak, 1849. március 26. — Megjelent: Szemere Bertalan levelei, 1849—1862. Budapest, Ráth Mór, 1873, 5. o.

<sup>41</sup> Görgey a Honvédelmi Bizottmánynak, 1848. november 11. — Közli Steier Lajos: Görgey és Kossuth, Budapest, Génius, e. n. 151—155. o.

<sup>42</sup> Görgey Kossuthnak, 1848. november 14. — Közli Steier: i. m. 156—162. o.

<sup>43</sup> Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban HIL.) 1848—49-es iratok. A felső-dunai hadseregparancsnokság iratai. 17/218. — Közli Steier: i. m. 141—146. o.; KÖM XIII. 402—404. o. 252. sz.

<sup>44</sup> Mészáros Lázár emlékiratai, Pest, Ráth Mór, 1867, II. k. 30. o.

<sup>45</sup> OL. OHB 1849: 2537. — Közli: KÖM XIV. k. 546. o., 308/c. sz.

<sup>46</sup> OL. OHB 1849: 3117. — Közli: KÖM XIV. k. 638—639. o., 361. sz.

<sup>47</sup> OL. OHB 1849: 3536. — Közli: KÖM XIV. k. 689—690. o., 409. sz.

<sup>48</sup> Uo.

vén”<sup>49</sup> kormányhatározat lett, Mészáros joggal vetette fel, hogy a fegyvertelenül tétlenkedő, az újoncozást gátló és az államot felesleges kiadásokkal terhelő szabadcsapatokat sorozzák be a honvédszászlóaljukba és csak azoknak a létjogosultságát ismerjék el, amelyek az ellenséggel harcba bocsátkoznak. E javaslat, illetve határozat ugyanakkor megfosztotta a kormánybiztosokat attól a december 18-i rendeletben biztosított joguktól, hogy szabadcsapatok alakítására engedélyt adjanak, ami kedvezőtlenül hatott ki a szabadcsapat intézmény további sorsára. De még inkább úgy hatott ki az a körülmény, hogy a szabadcsapatokkal való rendelkezés joga a hadügyminisztérium kezébe került.

Azok az erőfeszítések, amelyeket a Honvédelmi Bizottmány, élén Kossuthal, a gerilla szabadcsapatok szervezése, a népi gerillaháború kibontakoztatása terén kifejtett, nem maradtak eredménytelenek. 1848/49 telén a Dunántúlon és az ország más vidékein fellángoló gerillaharc komoly gondot okozott a császári megszállóknak. Windischgraetz csupán amíg Pestig eljutott, kénytelen volt mintegy 15 000 katonát — seregének egyharmadát — részben a magyar csapatok kezében maradt Komárom ostromára, részben a gerillák ellen és a nagyobb dunántúli városok őrzésére hátrahagyni. Hiába hirdette ki december 26-i szentmiklósi kiáltványában, hogy „minden egyén, ki akár milyennemű fegyverrel kezében elfogatik, rögtön kötél által kivégeztetik”, azok a helységek pedig, amelyeknek lakosai a császári hadsereg futárait, szállítmányait, vagy egyes csapatait „megtámadni merészkednének, tüzzel, vassal elpusztíttatnak”,<sup>50</sup> a gerillaharcnak nem tudta elejét venni. Rohonczy Ignác császári biztos már december 27-én katonai segítséget kért, a soproni városházán levő fegyverek megvédésére, amelyeket a felkelők meg akartak szerezni.<sup>51</sup> Január elején az Althan-ezred egyik századát a Sopron megyei Kéthely községbe rendelték azzal a paranccsal, hogy az ellenálló falvakat gyűjtsák fel.<sup>52</sup> A szentendrei és esztergomi gerillákat csak jelentős katonai erő tudta leverni.<sup>53</sup> Dőry Gábor Tolna megyei császári biztos március 10-én jelentette Windischgraetznek, hogy 100 gerilla hatolt be Dunaföldvárra, eltávolította a császári zászlót és elhurcolt egy császári katonát.<sup>54</sup> Mednyánszky Sándor gerillacsapata a bakonyi rengetegből nyugtalanította a császári alakulatokat, Kisbáren egy osztrák utánpótlási osztagot megtámadva, 12 császári katonát fogott el. Egyszerre 6 század császári vadász is üldözte a bakonyi „piros pántlikásokat”.<sup>55</sup> Rövid ideig ugyancsak a Bakonyban harcolt Nemegey Bódog táborkari őrnagynak mintegy 3000 főből álló, 6 ágyúval is rendelkező gerillahadserege.<sup>56</sup> Sikeresen folyt a gerillaharc az ország más vidékein, a Duna—Tisza közén és a Felvidéken is. Mesterházy

<sup>49</sup> Mészáros javaslatát Szabó István szerint nem Kossuth, hanem Nyáry Pál írta alá. — Lásd *Szabó István* (szerk.): *A szabadságharc fővárosa Debrecen, Debrecen, Debrecen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata*, 1948, 142. o.

<sup>50</sup> Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumok és szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországbán kiadott hirdetményeknek. Buda, Egyetemi nyomda, 1849, 31—32. o.

<sup>51</sup> HIL. 1848/49-es iratok, 6/596/c.

<sup>52</sup> HIL. 8/472.

<sup>53</sup> *Der Winter-Feldzug 1848—49 in Ungarn*, Wien, Leopold Sommer, 1851, 141. o.

<sup>54</sup> HIL. 1848/49-es iratok, 16/450.

<sup>55</sup> *Mednyánszky Sándor: A győri portyázók viszontagságai.* — Megjelent *Szokoly Viktor: Honvédaalbum*, Pest, Emich Gusztáv, 1868, 17—22. o.

<sup>56</sup> *Kossuth* Batthány Kázmérnak, 1849. január 17. OL. OHB 1849: 440. — Közli: KÖM. XIV. k. 154—156. o., 82. sz. — Nemegey január végén már Pécs mellett táborozott, majd a kapott utasítást megszegve Eszék helyett a Duna—Tisza közére vezette seregét. Kossuth márciusban Nemegey ellen „botrányos gyávaságáért” haditörvényszéki eljárást indított, ami azonban felmentéssel végződött, mivel nem voltak terhelő tanúk, akik a vádat bizonyíthaták volna. Kossuthnak a haditörvényszéki eljárás megindítására utasítását lásd OL. HM igazságügyi oszt. Külön köteg, 55. sz. — Közli: KÖM XIV. k. 649—650. o., 368. sz.; A felmentő rendelet megjelent: Kőzlöny, 1849. május 3. — Közli: KÖM XV. k. 195. o., 108/c. sz.

István őrnagy kecskeméti és hevesi gerillákból álló portyázó csapatával január 28-án elfoglalta Cibakházát, majd négy napig sikeresen visszaverte az ellenséges lovasság ismételt rohamait.<sup>57</sup> A Gömör megyei Somfalva községben a lakosság február 14-én megtámadta az élelmiszert rekviráló császári katonákat, s a 7 közül egyet lelőtt, a többit elfogta.<sup>58</sup>

„Annak a népnek, amely ki akarja vívni függetlenségét, nem szabad a szokványos háborús módszerekre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, partizánharcok mindenütt — ez az egyedüli eszköz, melynek segítségével egy kis nép megbirkózhat egy nagy néppel, mely egy gyöngébb hadsereget képessé tesz arra, hogy ellenálljon egy erősebb és jobban szervezett hadseregnek. A spanyolok bebizonyították ezt 1807—1812-ben, s a magyarok még most is bizonyítják” — írta Marx és Engels lapja, a Neue Rheinische Zeitung 1849 tavaszán.<sup>59</sup>

Az 1848/49 telén, de különösen az 1848 őszen kibontakozott népfelkelés és gerillaharc valóban azt bizonyította, hogy a magyar szabadságharc nem szorítkozott csupán a szokványos háborús módszerekre, alkalmazta azokat az eszközöket, amelyeket a Neue Rheinische Zeitung említett. Alkalmazta, de nem a kellő mértékben, és tegyük hozzá, a nemesi vezetéssel lezajlott és éppen ezért a nemesi osztályérdekek tilalomfái előtt félúton megállni kényszerülő polgári forradalom talaján, a szükséges mértékben nem is alkalmazhatta. Az 1848/49-es magyarországi polgári forradalom és szabadságharc sajátos vonása és egyben alapvető ellentmondása jól visszatükröződik abban az egyetlen tényben, hogy 1848. december 22. és 30. között, tehát azokban a napokban, amikor Windischgraetz csapatai már mélyen az ország belsejében nyomultak előre, a képviselőház az úrbéri kárpótlásról (!) vitázott.<sup>60</sup>

Az 1848/49-es téli gerillaháború számos sikeres fegyverténye ellenére sem érte el a célját, nem veszélyeztette olyan mértékben az ellenség hátát és nem kötötte le akkora erőit, hogy császári hadvezetést támadó hadjáratának jelentős lassítására vagy megállítására kényszeríthette volna.

Görgey harc nélküli, gyors visszavonulásának is jelentős része volt abban, hogy Windischgraetzcel szemben — elsősorban a Dunántúlon — megközelítőleg sem bontakozott ki akkora erővel a népfelkelő és gerillaharc, mint Jelačić ellen. „Görgey hiába beszél a nép gyávaságáról, oly sereg körül, mely mindig futni készül, a nép nem lehet nem gyáva... ha a hadsereg maga nem áll örökké szökő lábón, a népben is lesz bátorság”<sup>61</sup> — írta Kossuth Csányinak január 4-én. A honvédsereg közelsége és támadó fellépése is elősegítette az 1849 márciusban—áprilisban a közép-felvidéki megyékben,

<sup>57</sup> Közlöny, 1849. február 8. — Közli: KÖM XIV. k. 348—349. o., 188. sz.

<sup>58</sup> Közlöny, 1849. február 21. — Közli Pap: i. m. II. k. 350. o. — KÖM. XIV. k. 488. o., 276. sz.

<sup>59</sup> Marx Károly—Engels Frigyes: Az olaszországi harcok. Neue Rheinische Zeitung, 1849 április 1.; A marxizmus—leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról, Moszkva, 1945, 34—35. o.

<sup>60</sup> A szabadságharc folyamán természetesen nemcsak a földbirtokos nemesség lépett fel osztályérdekeinek megvalósításáért, hanem a parasztság is, követelve a jobbágyszábadítás tovább fejlesztését. A parasztkérdés megoldatlansága feltétlenül korlátozta a parasztságnak a honvédelemben való részvételét, de korántsem olyan mértékben, mint ahogyan azt Spira György állítja, aki szerint „annak, hogy a népfelkelés nem bontakozott ki eléggé, legfőbb oka... a Honvédelmi Bizottmány helytelen parasztpolitikájában keresendő”. Vele szemben Ember Győzőnek kell igazat adnunk, aki leszögezi, hogy „a parasztkérdés megoldatlansága nem tartotta vissza a magyar parasztságot attól, hogy a szabadságharcban részt vegyen... a szabadságharc egész ideje alatt sohasem az okozott gondot Kossuthnak, hogy nincs elég újonc és önkéntes, hanem az, hogy miként ruházza és fegyverezze fel a jelentkezők tizedeit.” — Az idézett részeket lásd Spira György: A magyar forradalom 1848—49-ben, Budapest, Gondolat Kiadó, 1959, 390. o.; Ember Győző: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. I. k. 236. o.

<sup>61</sup> OL. Csányi iratok, 1276. rsz. — Közli: KÖM XIV. k., 30—32. o., 13. sz.

májusban pedig a Délnyugat-Dunántúlon kibontakozó népfelkelést és gerillaharcot.

A népfelkelés és a gerillacsapatok szervezése körül is sok volt a hiányosság. Vasvári a Tiszavidéken azt tapasztalta, hogy a hatóságok nem lelkesítették a népet a gerillaharcra.<sup>62</sup> A szabadcsapatok szervezésével megbízott megyei vezetők és kormánybiztosok közül többen elszabotálták feladatuk végrehajtását. Egyesek a már megalakult szabadcsapatokat is feloszlatták. Szeles Lajos solti kormánybiztos például „Fülöp György szabadcsapatát ép azért oszlatta fel, mert az... tiltó parancsa daczára is az ellenséget megtámadta — irányában tettelegesen működött.”<sup>63</sup>

A gerillaharc és a szabadcsapatok szervezését, de harcbavetését is gátolta a szabadságharc egész időszakát végigkísérő krónikus fegyverhiány.

A gerillaháború legsúlyosabb hiányossága az volt, hogy az 1848/49 telén megalakult szabadcsapatok többségét nem vetették harcba.

Egyes, főleg a Tiszántúlon szervezett szabadcsapatok olykor hónapokig csak tétlenkedtek, de tegyük hozzá, ebben a Honvédelmi Bizottmány is hibás volt. Kossuth csalódottan állapította meg január végén, hogy „a guerilla csapatoktól a haza védelme körül várt gyorsaság és sokoldalú támogatás eszméje... várakozásainknak meg nem felelték”.<sup>64</sup> Nem volt kedvezőbb a véleménye a szabadcsapatokról március végén sem, amikor azt írta, hogy „az országnak kormánya már közel 1/2 milliót költött el a céljuknak meg nem felelt guerillák alakítására és kivéve azokat, mellyeket alkalmas vezér egyéniség tett sikeressé — nagy költség sárba dobva lón”.<sup>65</sup> Kossuth elmarasztaló értékelését a téli és tavaszi gerillaharcok egészére már azért sem vetíthetjük ki, mert ekkor még nem, vagy csak kis mértékben ismerte a megszállt országrészekben fellángolt gerillaharcok eredményeit és nem számolhatott természetesen a gerillacsapatok április—május hónapban elért sikereivel sem. Hogy Kossuth a népfelkelők és a szabadcsapatok téli-tavaszi gerillaküzdelmét — a kétségkívül meglevő fogyatékoságaik ellenére is — végső soron pozitívan értékelte, azt elsősorban az bizonyítja, hogy 1849 nyarán sem hagyta abba szervezésüket. Kossuth a Patay József jászkun főkapitánynak lovas szabadcsapatok felállítására kiadott július 14-i rendeletében a szabadcsapatokat „a népfelkelés igen alkalmas surrogatumának”, azaz pótlékának nevezte.<sup>66</sup>

\*

A Honvédelmi Bizottmány már 1848 novemberben hangoztatta, hogy „különösen a Budapest felé vivő útvonal vidékén van lelkes népre szükség”, hogy „a szabadságot leigázni törekvő Windischgraetz”<sup>67</sup> be ne törhessen az országba, vagy ha betört, ne nyomulhasson előre. A főváros védelmének problémája akkor került igazán előtérbe, amikor Windischgraetz csapatai, az ellenállás nélkül hátráló Görgey nyomdokain haladva, egyre vészesebben

<sup>62</sup> OL. OHB 1849: 431. — Közli: KÖM XIV. k. 144—145. o., 75/c. sz.

<sup>63</sup> Kossuth 1849. április 24-én vizsgálatot rendelt el Szeles Lajos ellen. — OL. OHB 1849. 6136. Közli: KÖM XV. k. 103—104. o., 55. sz. — Ez a példa is azt bizonyítja, hogy a népháború nem kellő méretű kibontakozásának okát inkább magyarázhatjuk a nemességnek a parasztok felfegyverzésétől való húzódozásával, valamint a birtokos osztály egy jelentős részének a bécsi udvar iránti lojalitás, azzal megegyezést remélő, s ennek érdekében a fegyveres küzdelem fékezésére törekvő magatartásával, mintsem a néptömegeknek a parasztkérdés megoldatlansága, illetve a helytelen parasztpolitika miatti passzivitásával.

<sup>64</sup> Kossuth Vasvári Pálnak, 1849. január 31. — OL. Pénzügymin. 1849: 2521. Közli: KÖM XIV. k. 276—277. o., 144. sz.

<sup>65</sup> Kossuth Szemere Bertalannak, 1849. március 26. — OL. OHB 1849: 4198. Közli: KÖM XIV. k. 729—730. o., 427. sz.

<sup>66</sup> OL. OHB 1849: 9266. — Közli: KÖM XV. k. 729—730. o., 433/d. sz.

<sup>67</sup> Az OHB felhívása a protestáns püspökökhöz népháború hirdetésére 1848. november 5. — OL. OHB 1848: 2726. Közli: KÖM XIII. k. 357—358. o., 233. sz.

közeledtek Budapest felé. Kossuth hiába utasította ismételten Görgeyt, hogy „concentrálja erejét, s lépésről-lépésre védje a hazát”<sup>68</sup> Akkor esett igazán kétségbe, amikor arról értesült, hogy Görgey Győrt feladva, Bánhidára szándékozik visszavonulni. „El akarja Ön Győrt hagyni? útközet nélkül? és Bánhidára vonulni? ... nyitva hagyja a Bécs—Győr—Pesti utat, hogy fűtő-részve sétálhasson rajta az ellenség Pestre ... decouvrozza a fővárost, mert Bánhidánál azt nem védheti ... Hiszen így a főváros fel lesz adva! fegyvergyárunk, minden munitionk, — bankóműhelyünk, minden — minden! s nem marad egyéb hátra, mint meghalni siker nélkül.”<sup>69</sup> — írta december 27-i levelében. A növekvő veszély láttán Kossuth különböző intézkedéseket tett a főváros védelmére. Répássy tábornok parancsnoksága alatt pest-budai tartalékereget képeztetett,<sup>70</sup> sáncok építésére adott utasítást,<sup>71</sup> majd arra, hogy a „budai sáncokra a szükséges mennyiségű ágyúk felrakassanak”.<sup>72</sup> Kossuth a pesti népnek a szeptemberi napokban is tanúsított hazafias helyállására apellálva december 19-én kiáltványban szólította fel a főváros, valamint környéke lakosságát és törvényhatóságait, hogy „lépjenek fel a közelmúltban is tapasztalt eréllyel újólag a haza védelmében, alakítsák meg az önkénytes, mozgó csapatokat. Legközelebbi célja ezen budapesti, s környékbeli önkénytes csapatoknak a budai vidék védelmére felkészülni ... Fel az önkénytes szabadcsapatokkal, magában Budapesten is! Budapest az ország szíve. Amilly magasan dobog a szív, olly melegen szökdél a vér a testnek ereiben”. A kiáltvány a főváros lakosait emlékeztette Napóleon sorsára, aki „midőn Moszkváig vonult, elvérzett az Istennek karja alatt”.<sup>73</sup>

E felhívás nyomán a fővárosban is megindult a szabadcsapatok szervezése. Az ügyet elsősorban a Radikál Kör és az Egyenlőségi Társulat karolta fel. A Radikál Kör december 20-i közgyűlése egy 400 főnyi vadászcsapat felállítását határozta el, amelynek vezetésére Szontagh Gusztáv kapitányt kérték fel.<sup>74</sup> Az Egyenlőségi Társulat december 29-i gyűlésén is egy szabadcsapat alakítása mellett döntöttek. A megalakítandó csapat vezérévé Asztalos Pált választották, az egyes városrészekben a kizemelt kapitányok pedig Zerffi Gusztáv, Kornis Károly, Töltényi Miklós, Vanczák József és Horárik János voltak.<sup>75</sup> Szabadcsapat szervezésébe kezdett a fővárosban Oroszhegyi Józsa is.

\*

Oroszhegyi Józsa 1822. május 24-én a Szatmár megyei Nagykolcs nevű román-magyar kisközségben, Szabó József néven látta meg a napvilágot.<sup>76</sup> A már sokgyermekes család, amelybe beleszületett, meglehetősen szűkös viszonyok között élt. Gazdatiszt apja legkisebbik fia taníttatását nehezen bírta volna, ha meg nem segítené fivére, Szabó R. János minorita szerzetesfőnök. Az ő anyagi támogatásával Oroszhegyi előbb Nagybányán, majd Szatmáron járt iskolába, a gimnázium hatodik osztályát pedig már Miskolcon végezte,<sup>77</sup> ahova nagybátyja kívánságára költözött. Szülei — valószínűleg

<sup>68</sup> Kossuth Görgeynek, 1848. december 19. — OL. OHB 1848: 6125.; HIL. 1848/49-es iratok; A felsődunai hadseregparancsnokság iratai, Exh. 265. — Közli: KÖM XIII. k. 805. o., 475. sz.

<sup>69</sup> HIL. 1848/49-es iratok; A felsődunai hadseregparancsnokság iratai, Exh. 362. — Közli Steier: i. m. 260—262. o.; KÖM XIII. k. 901—902. o., 530. sz.

<sup>70</sup> OL. OHB 1848: 6910. — Közli: KÖM. XIII. k. 910. o., 536/a. sz.

<sup>71</sup> OL. OHB 1848: 6883. — Közli: KÖM. XIII. k. 911. o., 536/d. sz.

<sup>72</sup> OL. OHB 1848: 6926. — Közli: KÖM XIII. k. 911. o., 536/e. sz.

<sup>73</sup> Kossuth Hírlapja, 1848. december 20. — Közli: KÖM XIII. 807. o., 477. sz.

<sup>74</sup> Kossuth Hírlapja, 1848. december 21.

<sup>75</sup> Jövő, 1848. december 30.

<sup>76</sup> Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái, IX. k. Budapest, Hornyásky Viktor, 1903. 1401—1405. h.

<sup>77</sup> Uo.

a szerzetesfőnök nagybácsi véleményétől is befolyásolva — papnak szánták. A fiatalember azonban másként döntött, és rövid időn belül búcsút mondott az egri érsekmegyei papnevelőnek. Nagybátyja természetesen megharagudott rá, és minden további támogatást megtagadott tőle. A 19 éves Oroszhegyi azonban nem rettent vissza a várható nélkülözésektől, 1841-ben Pestre költözött és beiratkozott az egyetem orvosi karára.<sup>78</sup> Szüleitől csak kevés anyagi támogatást kaphatott, de szerencséjére az orvoskar dékánja, a magyar orvosi műnyelv megteremtője, Bugát Pál korrektornak alkalmazta az Orvosi Tárnál.<sup>79</sup> Oroszhegyi, Bugát példáját követve, maga is számos vegytani és orvosi műszót alkotott és hamarosan tagja lett az 1841-ben ugyancsak Bugát kezdeményezésére alakult Természettudományi Társulatnak.<sup>80</sup>

Oroszhegyi a reformkor utolsó szakaszának kezdetén érkezett Pestre, ahol rendkívül élénk irodalmi és politikai élet fogadta és magához is vonzotta. Előbb talán csak az irodalom, ami iránt feltehetően már korábban is érdeklődött. Az irodalom — az irodalmi élet pedig kaput nyitott számára a politikához, hiszen irodalom és politika korábban sohasem, s később is ritkán fonódott annyira össze, állt annyira kölcsönhatásban, mint éppen a reformkorban.

Oroszhegyi irodalmi szereplése az egyetemisták önképző társulatában kezdődött. Az önképző kör tagjai egyrészt koruk irodalmát, az irodalmi lapokat kísérték figyelemmel, lelkesen olvasták Vörösmarty és Garay költeményeit, vitatkoztak a műveken és csodálták Petőfit,<sup>81</sup> másrészt maguk is igyekeztek kibontakoztatni vélt vagy tényleg meglévő alkotó tehetségüket. A tagok alkotásai fórumot is kaptak, igaz csak szerény és szűk fórum volt ez, az önképző kör „hivatalos” lapja, az „Egyveleg”, amely hetenként egyszer „jelent” meg; maguk a szerkesztők írták, kézzel. Az önképző körnek Oroszhegyin kívül olyan nevesebb tagjai voltak, mint Bulyovszky Gyula, Csemegi Károly, Korányi Frigyes, Nyári Albert, Sükei Károly, Vasvári Pál és mások. Oroszhegyi előbb pénztárosa, majd Elefánty Sándor leköszönése után elnöke lett az önképző körnek.<sup>82</sup> Az „Egyetemi Magyar Társulat” nem volt politikai kör, tevékenysége az irodalomra összpontosult, de az irodalmi viták gyakran kiléptek medrűkből, s az irodalmi kérdéseket a kor politikai problémái váltották fel. A körben kedvelt és kiapadhatatlan téma volt a francia forradalom, s a tagok között kézről kézre jártak Cabet, Michelet, Proudhon és mások művei.

Oroszhegyi irodalmi szereplése nem korlátozódott csupán az egyetemi önképző körre. 1842-től kezdve írásai megjelentek a fővárosi szépirodalmi-divatlapokban, elsősorban a Garay János kiadásában megjelenő „Regélő”-ben, a Frankenburg-féle „Életképek”-ben és Vachot Imre „Pesti Divatlap”-jában. Valószínűleg a nyilvános irodalmi szerepléssel egyidejűleg kezdte használni az Oroszhegyi írói álnevet, amely mellé kezdetben még odaillesztette valódi nevének kezdőbetűjét is. Oroszhegyi írásai, egy-két verstől és elbeszéléstől eltekintve, inkább — mai fogalommal élve — népszerű-tudományos, mintsem szépirodalmi jellegűek voltak. Az irodalmi és divatlapokhoz fűződő kapcsolatai révén ismerkedett meg Oroszhegyi a fővárosi irodalmi életének nagy egyéniségeivel, elsősorban a Petőfi vezetésével kialakult irodalmi-politikai csoport, a Tizek Társasága tagjaival: Jókaival, Lisznyayval, Tompával, Deg-

<sup>78</sup> Uo.

<sup>79</sup> Uo.

<sup>80</sup> Uo.

<sup>81</sup> *Thallóczy Lajos*: Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844—1848/49, Budapest, Rudnyánszky A., 1882, 14. o.

<sup>82</sup> Uo. 16—17. o.

rével, valamint a csoporthoz később csatlakozott Vajdával és magával Petőfivel is.<sup>83</sup> Ezek a nem egy esetben barátsággá mélyülő ismeretségek jótékony hatással voltak Oroszhegyi irodalmi és politikai fejlődésére. Politikai látókörét szélesítette a Jelenkor c. politikai lapnál végzett újságírói tevékenysége is; 1844-től 47-ig a lap újdonsági rovatát szerkesztette.<sup>84</sup>

Oroszhegyi sokoldalúságát és nagy munkabírását igazolja, hogy egyetemi tanulmányai, valamint az irodalmár és újságírói tevékenység mellett 1844-ben irodalomtanári és vezető pedagógusi állást vállalt Rösler Ágnes leánynevelő intézetében. Itteni működése közben szerzett tapasztalatai szolgálták alapul a korszerű nőnevelés elméleti és gyakorlati problémáit elemző cikkeihez, amelyek a Pesti Divatlapban jelentek meg. De nem érte be ennyivel. 1847-ben Rösler Ágnessel közösen nőnevelési folyóiratot indított, Honleányok Könyve címmel. Az 1847 áprilisában megjelent első szám „Működésünk iránya” c. vezércikkében fejtette ki Oroszhegyi a folyóirat célját; segítséget nyújtani a nőknek, hogy a közéletben, a társadalomban megállják a helyüket.<sup>85</sup> A folyóiratnak mindössze három száma jelent meg; a harmadik 1847 szeptemberében. A Honleányok Könyve megindításakor Oroszhegyi megvált a Jelenkortól, ahol helyét Jókai foglalta el.<sup>86</sup>

Oroszhegyi, aki 1846-ban még a konzervatív-klerikális Gyűde mellett nyilatkozott,<sup>87</sup> 1847 decemberében már kezdeményező szerepet játszott az egyetemi ifjúság titkos politikai körének létrehozásában. A kör tagjai „az elfojtott szellemet kifejtendők”, hetenként kétszer a Jelenkor szerkesztőségében gyűltek össze és vitáztak „korszerű politikai kérdések körül”.<sup>88</sup> A titkosrendőrség félrevezetése végett magát tanuló körnek nevező politikai kör vezetője és legkiemelkedőbb egyénisége Vasvári Pál volt, aki Oroszhegyiről már 1848 előtt azt jegyezte fel, hogy republikánus.<sup>89</sup> Az egyre népesebb összejövetelek miatt a kör csakhamar „kinőtte” a Jelenkor szerkesztőségének szűk helyiségét és áttette székhelyét a Pilvaxba, ahol a Petőfi körül csoportosuló radikális fiatal írók, értelmiségiek, valamint a Vasvári és Oroszhegyi vezetésével szervezkedő egyetemisták egyesültek. Ezzel a forradalom első lépéseként<sup>90</sup> emlegetett egyesüléssel alakult ki az a márciusi fiataloknak nevezett forradalmi csoport, amelynek vezetői között Petőfi, Jókai, Irinyi, Vasvári mellett ott volt és a forradalom előkészítésében rendkívül tevékeny szerepet játszott Oroszhegyi Józsa is. A Petőfiék mellől „elmaradhatalan” Oroszhegyi — Vajda János illetve őt ezzel az igen találó jelzővel<sup>91</sup> — nemcsak a Pilvaxban rendezett megbeszéléseknek, vitáknak volt aktív közreműködője, hanem kivette részét a pesti tömegek körében folytatott forradalmi agitációból is. Egy barátja visszaemlékezése szerint Oroszhegyi „nagy örömet lelte benne, ha kávéházi, vagy kocsmái embereknek, iparosoknak... beszélhetett... az egyenlőségről, szabadságról, a kor divatos eszméiről”.<sup>92</sup> Vajda János szerint Vasvárin kívül „Oroszhegyi, Magos, Gál Ernő, Sebő Anti... haranguirozták a tömeget.”<sup>93</sup>

<sup>83</sup> Váradi Antal Petőfi barátai között említi Oroszhegyit is. Lásd: *Endrődi S.—Dr. Ferenczi Z.* (szerk.): *Petőfi Könyvtár III. füzet*, Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társai, 1908, 68. o.

<sup>84</sup> *Színnyel:* i. m.

<sup>85</sup> Az első számról a Kisfaludy Társaság irodalmi és kritikai folyóirata, a *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847 január–június-i száma között bírálatot.

<sup>86</sup> *Színnyel:* i. m.

<sup>87</sup> *Pándi Pál* (szerk.): *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 694. o.

<sup>88</sup> *Nyári Albert:* *A magyar forradalom napjai*, Pest, Magyar Mihály, 1848, 13. o.

<sup>89</sup> *Pándi:* i. m. 694. o.

<sup>90</sup> *Nyári:* i. m. 14. o.

<sup>91</sup> *Vajda János:* *Egy honvéd naplójából*, Pest, Corvina Könyvkiadó Társulat, 1869, 19. o.

<sup>92</sup> *Vasárnapi Újság*, 1870. március 6.

<sup>93</sup> *Vajda János:* i. m. 18–19. o.

Az 1848. március 15-én, a fővárosban lezajlott közismert forradalmi események irányításában Petőfi, Jókai, Vasvári, Irinyi, Bulyovszky oldalán Oroszhegyi Józsa is tevékeny szerepet játszott.<sup>94</sup> 1848. március 16-án, amikor a pesti forradalom hatalmi szervének, a Pest Városi Rendre Ügyelő Választmányának eredetileg 14-es létszámát 62-re emelték, Oroszhegyit is beválasztották.<sup>95</sup> A választmány üléseinek több, röplap formájában is közzétett határozatán ott szerepelt Oroszhegyinek, mint a választmány helyettes jegyzőjének neve. A választmány tagjaként elsősorban a pesti nemzetőrség szervezésében működött közre.

Oroszhegyi, a többi márciusi ifjúhoz hasonlóan, a forradalmat követő hetekben a reakciós erőknek az elért vívmányok elleni ismételt támadásaival szemben eredményesen szervezte a fővárosi tömegek tiltakozó mozgalmát. Egy barátja visszaemlékezése szerint „a márciusi napokban a legszélsőbb emberekhez tartozott. A népgyűléseken nagy szerepet kezdte vinni”.<sup>96</sup> Egyik szervezője volt a március 28-i királyi leiratok ellen kirobbant pesti tömegtüntetésnek, amelyen először hangzott el a fővárosban a „köztársaságot” jelszó. A köztársaság vörös jelvényes híveit reakciós elemek részéről ért különböző atrocitások ellen tiltakozó április 9-i pesti népgyűlésen Oroszhegyi Józsa olvasta fel a Rendre Ügyelő Választmányának a vörös szín szabad viseléséről hozott határozatát.<sup>97</sup> A választmány április 15-i utolsó ülésén — amelyen a céhlegények képviselői előadták sérelmeiket — Oroszhegyi szót emelt a céhek zsarnoksága ellen és javasolta eltörlésüket.<sup>98</sup> E javaslatával a márciusi fiatalok között is szinte egyedül állt.

A független felelős kormány Pestre költözése után Oroszhegyi a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közoktatásügyi osztályon nyert fogalmazói alkalmazást.<sup>99</sup> Hivatali működését azonban ismételten megszakította. Először májusban, amikor beválasztották abba a zömmel pesti fiatalokból álló, mintegy 40 tagú küldöttségbe, amely „az unió elősegítése végett” részt vett a kolozsvári országgyűlésen. Az unió kimondásáról Oroszhegyi tudósítást küldött a Jelenkornak.<sup>100</sup> Kolozsvárról a fővárosba való visszatérése után is figyelemmel kísérte az erdélyi, sőt a romániai eseményeket is. 1848 júliusában a havasalföldi forradalommal kapcsolatban írt cikket, amelyben javasolta a kormánynak, hogy kössön szövetséget a havasalföldi ideiglenes kormánnyal. Ebben a román—magyar barátság előhírnökének tekinthető cikkében az erdélyi románok problémáival is foglalkozott, és élesen bírálta a kormány nemzetiségi politikáját.<sup>101</sup> 1848 augusztusában a Földvári Lajos őrnagy vezette „budapesti ideiglenes önkéntes zászlóalj” tagjaként Oroszhegyi is táborba szállt és a délvidéki Óbecséről küldött haditudósítást a Népelemnek.<sup>102</sup>

Oroszhegyi szeptember végén ismét Erdélybe utazott, a Honvédelmi Bizottmány ugyanis azzal a feladattal bízta meg, hogy segítse elő Erdélyben a honvéd- és nemzetőr zászlóaljakra való toborzást. Kolozsvárról küldött jelentésében,<sup>103</sup> majd a fővárosba való visszatérése után személyesen is beszá-

<sup>94</sup> *Gracza György*: Az 1848—49-iki Magyar szabadságharc története. Budapest, Lampel Róbert, é. n. I. k. 36. o.

<sup>95</sup> *Nemzeti Újság*, 1848. március 19.

<sup>96</sup> *Vasárnapi Újság*, 1870. március 6.

<sup>97</sup> *Nemzeti Újság*, 1848. április 13.

<sup>98</sup> *Uo.* 1848. április 18.

<sup>99</sup> *OL. Az 1848/49-es Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irattára. Miniszteri iratok*, 529. rsz.

<sup>100</sup> *Jelenkor*, 1848. június 6.

<sup>101</sup> *Oroszhegyi: Újra forradalom; Nép-elem—Radical-lap*, 1848. július 22.

<sup>102</sup> *Népelem*, 1848. augusztus 25.

<sup>103</sup> *HIL. Kriegsgericht Zu Pest*, 1851, 6/66.

molt a Honvédelmi Bizottnánynak az erdélyi hadseregnél észlelt súlyos fe-gyelmezetlenségekről.<sup>104</sup> Erdélyi tapasztalatairól írt „Mi történik túl a Király-hágón” című drámai hangvételi cikkében,<sup>105</sup> arra a tragikumra hívta fel a figyelmet, hogy Erdélyben a magyarok és a románok a Habsburgok elleni összefogás helyett kölcsönösen gyilkolják egymást.

A második erdélyi útjáról a fővárosba visszatért Oroszhegyit december 12-én utasították,<sup>106</sup> hogy hivatali működését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kezdje meg. Ottani tevékenysége azonban ezúttal sem bi-zonyult tartósnak; a Habsburg-ellenforradalom újabb fegyveres támadása ugyanis őt is a harcmezőre szólította.

Oroszhegyi, akárcsak a többi márciusi fiatal: Petőfi, Vasvári, Birányi, Dobsa stb. kész volt arra, hogy nemcsak a politikai élet porondján, a sajtóban és a szónoki emelvényen, hanem a csatamezőn is küzdjön a forradalmi vív-mányok védelméért, a haza szabadságáért.

\*

Oroszhegyi a Radikál Kör megbízásából vállalta el egy pesti szabadcsapat megszervezését.

„A radikál kör mind elveinél fogva, mind állásához képest köteleseknek érzi magát a haza védelmében jelen vészteljes pillanatainkban tettleges részt venni; a hazafiúi hő indulattal siet ezen kötelességét teljesíteni, midőn egy szabad csapat alakítását a kormánynak f. hó 19-kén kelt hirdetményében foglalt feltételek alatt pártolása és segedelmező eszközzése alá veszi; ezen szabad csapat alakítására a kormány felhatalmazásánál fogva Oroszhegyi Józsa urat bízván meg.”<sup>107</sup> A Honvédelmi Bizottnány részéről Nyáry Pál, a főváros és Pest megye kormánybiztosa hatalmazta fel Oroszhegyit egy szabadcsapat megalakítására.<sup>108</sup> A szabadcsapat felszereléséhez pénzre, ru-házatra, fegyverekre volt szükség, ezért Oroszhegyi felhívást<sup>109</sup> intézett a fő-város lakosaihoz, amelyben támogatásukat kérte. Az adományokat a Radikál Körbe, vagy lakására, a Városház utca 282. szám alá, illetve ugyanabban a házban, dr. Rószlerhez kérte eljuttatni. A felhívás eredménye nem ismert, de közadakozás mellett Oroszhegyi a kormánytól is kért és kapott 2000 fo-rintot<sup>110</sup> a csapat megalakításához szükséges költségekre.

A szabadcsapat tagjait Oroszhegyi személyesen toborozta; a toborzóhely a Pilvax, vagy ahogyan ekkor nevezték, a Forradalmi Csarnok volt.<sup>111</sup>

Ebben az időben már erősen lecsökkent a fővárosban a fiatalság létszáma. Sokan még májusban—júniusban beálltak a Pesten alakított 1. és 2. honvéd-zászlóaljba,<sup>112</sup> szeptemberben is számos fiatal ragadott fegyvert és lépett be a fővárosban szervezett szabadcsapatok valamelyikébe. Oroszhegyi, hogy csapata alakítását meggyorsítsa, december 28-án toborzó felvonulást szerve-zett. A toborzó felvonulásról így számolt be a Kossuth Hírlapja:

„A szabadcsapatok alakítása nemcsak vidéken, de a középpontban is nagy tüzzel foly. Tegnap az Oroszhegyi által alakítandó vérszínű zászlóval járta be a főváros utcáit. A zászló fölirata egyik oldalán: „Csatára magyar!”, a

<sup>104</sup> Az OHB Vay Miklósnak, 1848. november 8. OL. OHB 1848: 2489. — Közli: KÖM XIII. k. 375—376. o., 244. sz.

<sup>105</sup> Márczius Tizenötödike, 1848. november 11.

<sup>106</sup> OL. 1848/49-es Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irattára. Miniszteri iratok, 526. rsz.

<sup>107</sup> Márczius Tizenötödike, 1848 december 21.

<sup>108</sup> Uo.

<sup>109</sup> OL. 1848/49-es nyomtatványok, 1848 december 21.

<sup>110</sup> OL. OHB 1849: 795.

<sup>111</sup> Jövő, 1848. december 28.

<sup>112</sup> A kérdéssel kapcsolatban lásd *Urbán Aladár*: Honvédtoborozás...

# Pestváros lakosaihoz!

Hazánk szabadságháborúja vívatik. Életünk, vagyonunk, mindenünk veszélyezve van. Aldozzák részét vagyonunknak, hogy az egész el ne vesszen. Honszerte szabadcsatázó seregek alakittalnak, Budapest körében egy

## szabad portyázó (guerilla) csapat alakítására

én alulirt a radical kortól meg vagyok bizva. — a kormánytól felhatalmazva.

E csapat felszerelése minnél előbb szükséges.

Bizalmasan fordulunk a főváros buzgó polgáraihoz, s lelkes hölgyeihez: kik pénzzel, ruházattal, fegyverrel csapatunk segélyezéséhez járulni akarnak, sziveskedjenek akár a radical körbe, akár hozzám, s helyetlem, ugyanazon házba, Dr. Röslerhez szállítani adományait.

Kelt Pesten december 21-kén 1848.

Oroszhegyi Józsa.

Lakom: városházuteza 282 sz.

*Oroszhegyi Józsa felhívása a főváros lakóihoz*



A pesti gerillacsoapat toborzóhelye: a Forradalmi Csarnok

másikon: „Vért kíván a haza.” Föl tehát, kinek karja forgatni képes a fegyvert, hogy a háromszázadig eleget szenvedett, s most elleneink által végpusztulásra szánt hazát megmenthessük.”<sup>113</sup>

A pesti szabad portyázó csoport<sup>114</sup> toborzása 1849 január első napjaiban fejeződött be. A csoport mintegy 100 pesti ifjúból alakult meg.<sup>115</sup> Oroszhegyi csoportába állt be a Hadi Főtanoda néhány hallgatója is.<sup>116</sup> Miután a csoport létszáma a 100 főt elérte, a Honvédelmi Bizottmány december 18-i rendelete értelmében a csoport parancsnokát, Oroszhegyi Józst a gerilla-századosi rendfokozat illette meg.

Az a tény, hogy Oroszhegyi — aki maga is a márciusi fiatalok egyik vezető egyénisége volt — szabadcsapatát „a pesti művelt ifjakkól”<sup>117</sup> alakította, meghatározta ennek a csoportnak az eszmei-politikai arculatát is. Oroszhegyi szabadcsapata a radikális baloldal politikáját képviselte, tagjait a márciusi forradalom, a pesti tömegmozgalmak eszméi lelkesítették. Ezt bizonyította be — amint később látni fogjuk — a külső ellenség és az azzal együttműködő belső reakció elleni kérelhetetlen harcával is.

„A csoport tagjai — írta róluk Oroszhegyi — bármely más gyarlóságuk mellett is, tisztán meg valának győződve ügyünk szent igazságáról; buzgó hazafiak voltak egyenként, kik tudták, miért áldozzák fel magukat; kik midőn a nemzeti halál ellen harcoltak, nem rettegtek az egyéni haláltól; is-

<sup>113</sup> Kossuth Hírlapja, 1848. december 29.

<sup>114</sup> Oroszhegyi a Honvédelmi Bizottmánynak küldött későbbi jelentéseiben általában csapatának ezt az elnevezését használta.

<sup>115</sup> HIL. Kriegsgesicht...

<sup>116</sup> KÖM XII. k. 282. o. — Az 1848 XLIII. tc. alapján felállított Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-re 50 hallgatóval tervezett megnyitására a főváros feladása miatt nem kerülhetett sor.

<sup>117</sup> Oroszhegyi Józsa őrnagy: A guerillák; Közlöny, 1849. június 20. — A pesti szabadcsapat osztályösszetételére és tagjainak foglalkozás szerinti megoszlására nincsenek adatok, mint ahogy nem maradt fenn a szabadcsapat névsora sem. Mindenesetre joggal feltételezhetjük, Oroszhegyinek kellő alapja volt annak állítására, hogy csoportja pesti értelmiségi fiatalokból alakult. Ezt támasztja alá a csoport egyik tagjának, Romhányi Máténak a Márczius Tizenötödike 1849. május 19-i számában megjelent cikke is, ahol — többek között — azt írja: „Mi többnyire műveltek voltunk, egyik jobban, másik kevésbé”. Mindez nem zárja ki, hogy a csapatba — ha kisebb arányban is — iparos és kereskedő ifjak is jelentkeztek.

merték a politikai véleményeket és színezeteket, s elhatározott jellemet vettek fel s így kiküldetésükben tökéletesen megbízhatók valának.”<sup>118</sup>

A pesti szabadcsapat radikális — republikánus — politikai arculatát vörös zászlója is jelképezte.<sup>119</sup> E zászló előtt tették le a pesti gerillák január elején „egy téres udvarban”<sup>120</sup> a szabadcsapatok részére megállapított esküt.

„Esküszöm Magyarországnak hűséget, a magyar országgyűlésnek, ez által megbízott kormánynak s a kormány által kijelölt előljáróimnak engedelmességet esküszöm, hogy Magyarország szabadságharczának győzelmes bevégeztéig Magyarországnak mindig hű vitéze leszek, zászlómat el nem hagyom s Magyarországot minden ellensége ellen éjjel mint nappal, bárhová rendeltessenem, életemmel és véremmel védelmezni fogom. Isten engem úgy segítjen.”<sup>121</sup>

A pesti szabad portyázó csapat tehát megalakult és készen állt arra, hogy a főváros védelmében gerillaharcot vívjon a császári haderő ellen. Erre azonban nem került sor. A felső-dunai hadsereg menekülésszerű visszavonulása ugyanis megpecsételte a főváros sorsát. Pest utcáit hamarosan ellepték a visszavonuló honvédcsepapatok, köztük a Móránál szétvert Perczel-hadtest katonái. A kormány és az országgyűlés január 1-én kénytelen volt elhagyni Budapestet és székhelyét Debrecenbe tette át, de „oly paranccsal, hogy a főváros ütközet nélkül fel ne adassék”.<sup>122</sup> A Csányi László fő kormánybiztos szállásán január 2-ra összehívott haditanács<sup>123</sup> azonban a Honvédelmi Bizottmány utasításával ellentétben úgy döntött, hogy a fővárost ütközet nélkül feladják és a haderőt a Tisza mögött összpontosítják.

A haditanácsi határozat értelmében — amely ellen Buda alatt ütközetet követelve csak Perczel tiltakozott — január 4-ről 5-re virradó hajnalban befejeződött a főváros kiürítése. A kiürítés után néhány óráig Budapest „senki földje” volt, délelőtt 10 óra körül azonban megjelentek a császári haderő első csapatai, pár órával később pedig Windischgraetz altábornagy is belovagolt a városba. Első dolga volt, hogy az örvendetes hírt közölje az Olmützben tartózkodó császárral. „Arra számítottam — írta jelentésében —, hogy a pártütők hadserege a természet által előnyös és művészet által még tarthatóbbá tett állásában Buda előtt csatát fog elfogadni.”<sup>124</sup> Ebben a megvilágításban még súlyosabbnak tűnik az a kétségkívül hibás döntés, amely a forradalom szívé — Budapestet — ellenállás nélkül dobta oda a császári haderők martalékának.

Január 5-én hagyta el a fővárost a pesti szabad portyázó csapat is. Oroszhegyi csapatát — utasításra-e vagy saját elhatározásból? — Nógrád és Heves megyén át, Tiszapolgár érintésével, Tokajba, a felső-tiszai haderő táborába, Klapka főhadiszállására vezette.<sup>125</sup>

Klapka ezredes a felső-tiszai hadsereg parancsnokságát Mészáros hadügyi-minisztertől vette át, akinek január 4-i kassai veresége után, a kormány új székhelyét, Debrecent észak felől is komoly veszély fenyegette. Éppen ezért Klapka legfőbb feladatának azt tekintette, hogy friss csapatokkal is meg-

<sup>118</sup> Közlöny, 1849. június 10.

<sup>119</sup> Vörös zászló alatt harcolt Vasvári Pál Rákóczi csapata és Mednyánszky Sándor bakonyi gerillacsapata is.

<sup>120</sup> Márczius Tizenötödike, 1849. május 18.

<sup>121</sup> OL. OHB 1848: 6964. — Közli: KÖM XIII. k. 905. o., 532/c. sz.

<sup>122</sup> Kossuth Batthányi Kázmérnak, 1849. január 17.; OL. OHB 1849: 440. — Közli: KÖM XIV. k. 154–156. o., 82. sz.

<sup>123</sup> A haditanácsban Csányin kívül részt vett — többek között — Vetter, Görgey, Perczel, Répássy és Klapka is. A kérdéssel kapcsolatban lásd Barta István: Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. HK. 1955, 2.sz. 66–100. o.

<sup>124</sup> Gelich Richard: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. Budapest, Aigner Lajos, é. n. II. k. 187. o.

<sup>125</sup> HIL. Kriegskgericht . . .

erősített hadseregével minden áron megtartsa a tiszai átkelőhelyeket, ha azokon át Schlick hadteste Debrecen felé akarna előnyomulni.

Klapka csapatainak zömét Tokaj térségében összpontosította. A hadtest balszárnyát alkotó Desseffy-dandár Szükszón, a Gedeon-dandár a Hernád völgyében, Dobsán és Preposton, a legerősebb, a Bulharin-dandár pedig a Kassa—Tokaj út mentén Tályán és Golopon helyezkedett el. Az Olaszliszván és Vámosújfalun felvonultatott Schulz Bódog-dandár feladata volt, hogy Tokajt az északkeleti irányból, tehát Sátoraljújhely felől várható támadás ellen biztosítsa. Klapka valószínűleg ebbe a dandárba osztotta be a pesti szabad portyázó csapatot is.<sup>126</sup> Az biztos, hogy a Klapka rakamazi főhadiszállásáról Farkassányi élelmezési kormánybiztoshoz küldött január 28-i elhelyezési- és létszámkimutatásban a 120 főből álló pesti szabadcsapat már Schulz Bódog őrnagy dandárában szerepelt.<sup>127</sup> A Schulz — hadrendi számát tekintve 4. — dandárba voltak még beosztva: a 17. honvédszázalóalj, a Don Miguel zászlóalj, a borsodi önkéntesek 4 százada, 1 század Lehel-huszár, 1/2 század Ferdinánd-huszár, valamint egy 6 fontos üteg.

Oroszhegyi szabadcsapata tehát — amelynek gerilla módon, önállóan kellett volna harcolnia — a rendes katonaság kötelékében kezdte meg harctéri működését. Ennek, amint az a későbbi eseményekből is ki fog derülni, a szabadcsapat tagjai nem túlságosan örültek.

Január 22-én Schlick kísérletet tett a tokaji hídfő elfoglalására; a Tarcalnál és Bodrogkeresztúrnál támadó osztrákokat azonban Klapka elszántan küzdő csapatai visszavonulásra kényszerítették. Másnap hajnalban az ellenség megújította támadását, elfoglalta Kisfaludot, de Bodrogkeresztúrnál olyan heves ellenállásba ütközött, hogy kénytelen volt ismét visszavonulni. A január 22—23-i tarcal—bodrogkeresztúri ütközetben a pesti szabadcsapat nem vett részt a harcban, hanem csupán biztosító feladatot látott el.<sup>128</sup>

Ha a pesti gerillák január 22—23-án nem is estek át még a tűzkeresztségen, a tarcal—bodrogkeresztúri ütközet után végre megkapták a Klapka tokaji főhadiszállásán tartózkodó Szemere felső-magyarországi kormánybiztostól az első gerilla feladatot; azt, hogy Klapka seregének támogatására szervezzenek Zemplén megyében népfelkelést a császáriak ellen. A parancs vétele után a pesti gerillák Bodrogkeresztúron át Sátoraljújhely felé mentek. Ütközben Olaszliszván az ottani plébánossal és más római katolikus vallású lakosokkal szemben erélyesen felleptek<sup>129</sup> mert tudomásukra jutott, hogy azok az osztrákokkal rokonszenveznek. Emiatt egyes olaszliszváki lakosok Oroszhegyt a Honvédelmi Bizottmánynál feljelentették. Kossuth a panasszal kapcsolatban február 1-én az alábbi levelet küldte Szemerének:

„Olasz Liszka mezővárosának cath. közönsége... folyamodványában az Oroszhegyi Jósa által alakított vadász csapat részéről az ottani cath. plébános és cath. egyház, valamint egyesek ellen állítólag elkövetett kihágásokat panaszolván föl: Országos Biztos úr fölkéretik, hogy a bepanaszolt ügyek fölött legszigorúbb vizsgálatot tartatván, s a vétkeseket katonai törvényszék elébe állítatván, a tapasztalandó kihágások kérlelhetetlen megfenyítettése iránt kellő intézkedni szíveskedjék.”<sup>130</sup>

Szemere az ügyet kivizsgálva, február 6-án többek között a következőket jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak:

<sup>126</sup> Kossuth január 21-én utasította a pénzügyminisztériumot, hogy Oroszhegyi szabadcsapata „második havi költségeitül” 2000 pengő-forintot fizessen ki. — OL. OHB 1849: 795.

<sup>127</sup> HIL. 1848—49-es iratok, 11/19.

<sup>128</sup> Közlöny, 1849. június 10.

<sup>129</sup> HIL. Kriegsgericht. . .

<sup>130</sup> OL. OHB 1849: 1253. — Közli: KÖM XIV. k. 258. o., 150/b. sz.

„Mihelyt hallottam, hogy némi inquizitiót csinál Oroszhegyi Jósa, ráírtam, hogy feloszlatom a csapatot, ha ilyent tenni merészel. Ellenben ha feljelentik a gazokat, azt köszönettel fogadom. Különben a lizskai plébános ismertetik itt, mint reactionárius, tennap előtt is még az ellenséges táborban mulatozott.”<sup>131</sup> Szemere tehát végeredményben igazolta a pesti gerillák olaszliszkai fellépését.

Ebben az időben a megyeszékhely és maga az egész Zemplén megye, ha nem is volt megszállva, a császári csapatok ellenőrzése alatt állt. Sátoraljaújhelyen, Öttstett Adeodat százados, kreishauptmann volt az úr, aki lefoglalta a megye pénztárát is. Oroszhegyiek a városba megérkezve, éjszaka — a későbbi Andrassy utcában — rajtaütöttek a kreishauptmann lakásán, és Öttstettet elfogva magukkal vitték. A vállalkozásban részt vett Bajusz József, a 43. honvédszászlóalj hadnagya is, aki sátoraljaújhelyi születésű lévén, a várost jól ismerte.<sup>132</sup>

Sátoraljaújhelyről a pesti szabadcsapat Sárospatakra vonult, ahol Oroszhegyi népgyűlést szervezett és a lakosságot a császári haderő elleni felkelésre buzdította. Lelkesítő beszédének hatására mintegy 500 ember jelentkezett az osztrákok elleni harcra.<sup>133</sup> A népfelkelést azonban Oroszhegyi mégsem tudta megszervezni, mert Schulz őrnagy parancsára a pesti szabadcsapatnak azonnal vissza kellett indulnia Bodrogkeresztúrra.

A zempléni vállalkozásról visszatérő pesti szabadcsapat dandárát már nem találta Bodrogkeresztúron, mert időközben a Windischgraetz által küldött Schulzig hadosztállyal megerősített Schlick hadtest túlereje miatt Klapka január 27-én hadtestét a Tisza bal partjára, Rakamazra és környékére vonta vissza.

Bodrogkeresztúrról Oroszhegyiek előbb átmentek Olaszliszkára, majd az ott éjjel rájuk törő osztrákok elöl visszavonultak Kenézlőre, onnan pedig a Tiszán átkelve rátaláltak a Timáron és Szabolcson elhelyezett dandárakra. A zempléni pályázat során zsákmányolt nagymennyiségű egyenruházati anyagot Kereskedő Lipót, a pesti gerillacsapat tizedese január 28-án a rakamazi főhadiszálláson átadta Han századosnak.<sup>134</sup>

Schlick altábornagy, hogy utat nyisson Debrecen felé, január 31-én ismét megtámadta Klapka seregét. A miskolci, illetve kassai országút felől támadó osztrák csapatok kiszorították Klapka seregének előőrseit Tokajból, majd a befagyott Tiszán átgyalogolva — a 80 000 forintos költséggel épített tokaji fahíd felégettetése Friwisz százados részéről felesleges pusztítás volt csak!<sup>135</sup> — megpróbáltak benyomulni Rakamazra. Klapka honvédei azonban ezúttal is helytálltak, s a késő esti órákig tartó ütközetben Schlick csapatait visszautták a Tisza jobb partjára. Schlick serege, Tokajt is kiürítve, még aznap éjjel visszavonult.

Ebben az ütközetben már a pesti szabadcsapat tagjai is „tettelesen”<sup>136</sup> részt vettek; az ütközet kezdetén Rakamaz közelébe rendelt Schulz-dandár többi alakulatának katonáival együtt derekasan helytálltak.

Február 1-én Oroszhegyi 50 gerillával elsőnek ment át Tokajba, ahol za-

<sup>131</sup> OL. OHB 1849: 4147.

<sup>132</sup> *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye. Budapest, Apolló Irodalmi Társaság, é. n. 482. o.

<sup>133</sup> *Oroszhegyi* 1848. február 2-i eszlári jelentése Kossuthnak. — kivonatosan lásd: KOM XIV. k. 360. o., 196. sz.

<sup>134</sup> OL. Az 1848–49-es hadügyminisztérium (a továbbiakban: HM) polg. gazd. oszt., számadások; 1129–1153 rsz.

<sup>135</sup> A tokaji híd felégettetésével kapcsolatban lásd: *Schulz Bódog* őrnagy: Nyilatkozat a tokaji híd felégettése t-ban. Szabolcs, 1849 febr. 4.; HIL. 1848–49-es iratok 12/4.

<sup>136</sup> Közlöny, 1848. június 10.

vartalanul megebédeltek. „Mégis rettentő csodámra — írta másnap Tisz-eszlárról Kossuthnak — a város mieink által nem foglaltatott el. Ott a néptől azon tudomást vettük, hogy Schlick is jelen volt... Talán éppen e pillanatban újra ott mulat, azon illő ok nélkül felhagyott roppant jó pozícióban és hamarosan fognak onnét és Liszka felől ránk durrogni ágyúi. Soha kézcsatára nem bocsátanak, holott a magyarnak csak így és nem másképp lehet győzni. Számítalan kárunk után tanultunk nem bízni, de itt is az ég bizonyosságunk, hogy ennyire lelkesült hadsereg közepett alapos okunk van gyanakodni arra, ki minket minden győzelem után egy pozícióval hátrább vesz.” Oroszhegyi tehát kifogásolta, hogy a visszavert és visszavonuló ellenséget Klapka nem üldöztette azonnal. Amint írta, hasonló volt a helyzet a tarcal—bodrogkeresztúri győzelem után is, ahol „a nyakra-főre futó ellenséget tüzérhuszárainknak és az elszánt lengyeleknek üldözni megtiltatott, holott ugyanazon ellenséget, midőn Tályán éjjel átvonult, maga a nép felkeléssel akarta megsemmisíteni, de az gyorsabban megszökött, hogysen utól éretett volna”.<sup>137</sup>

Az eszlári jelentésben Oroszhegyi kérte Kossuthot, hogy a kormány a pesti gerillákat is lássa el lovakkal, akárcsak a szabolcsi szabadcsapatot és a lengyel légiót, mert ellenkező esetben a tisztikar lemond. Csapata — írta — már kétszer is megmutatta, hogy nem fél a harc veszélyeitől, de a folytonos gyalog hadakozás közben annyira kifáradnak, hogy amikor a legnagyobb szükség van rá, nem képesek összeszedni erejüket. Február 8-i válaszában Kossuth elismerte ugyan, „hogy a lovas guerilla csapat hazánkban mindenestre a gyalognál jobb szolgálatot tehet”, de nem járult hozzá a csupán 4 havi szolgálatra vállalkozott pesti szabadcsapat lovasításához, „mert ha lovakat, löfelszerelést kell venni, úgy 4 évig szolgáló huszárok kiállítására sokkal célszerűbb”. Kossuth kétségbe vonta, hogy a csapat tagjai, akik részben pesti fiatalok, részben zászlóaljaiktól elszakadt gyalogosok, hosszas tanítás nélkül tudnának-e egyáltalán lovagolni.<sup>138</sup> Kossuth ugyanakkor utasította Szemerét, hogy a pesti szabadcsapat „minőségéről meggyőződván, e tárgyban tájékozó véleményét a kormánnyal mentől előbb tudatni szíveskedjék”.<sup>139</sup> Szemere választát nem ismerjük, de hogy a pesti gerillákról nem a legjobb véleménye volt, az már egy korábbi, január 30-án kelt jelentéséből is eléggé kitűnt.

„A guerilla csapattól így a mint van semmit sem várok. Mint portyázó csapat nem alkalmazható, ahhoz lovasok kellenek, guerilla-vadász csapatnak pedig tere csak hegyek közt van, millyen Selmecz tájéka. Ha hadi teherbe nem áll a 150 ifjú, jön-megy cél nélkül, sőt ha elváll tőlünk, a minthogy mindig azt emlegetik; ők nem a tábor részei, bizonyosan elfogatik. Sajnálom elpazarlott erejüket, és a költséget.”<sup>140</sup>

A pesti szabadcsapat lovasításának gondolata tehát Szemerében is felmerült, s lehetséges, hogy Oroszhegyi éppen az ő tanácsára fordult Kossuthhoz ezzel a kérelemmel. Szemere mindenesetre tévedett, amikor azt hitte, hogy csak Selmechánya vidékén lehet gyalogos gerillaharcot folytatni. Ezt a véleményét éppen a pesti gerillák későbbi jó szereplése fogja megcáfolni! Ekkor azonban még valóban nem sok eredményt tudott felmutatni a pesti szabad portyázó csapat. De ebben az időben a többi szabadcsapat sem szerepelt különül, hiszen Kossuthnak még február 13-án is az volt a véleménye,

<sup>137</sup> lásd a 133. sz. jegyzetet.

<sup>138</sup> Uo.

<sup>139</sup> Uo.

<sup>140</sup> OL. OHB 1849:3647.



*Juszkó Béla: Csikós gerillák  
(a Hadtörténeti Múzeum tulajdona)*

hogy „Mesterházy portyázóit kivéve, kik kitűnő szolgálatokat tesznek, még mindenik szabad csapat halva született.”<sup>141</sup>

Oroszhegyi maga is elismerte, hogy a szabadcsapat első hónapi működésével sem a közvélemény, sem ők maguk nem voltak megelégedve, és hogy a csapatnál sok volt akkor a baj.<sup>142</sup> Kezdeti sikertelen szereplésüket azonban némileg meg lehet érteni, hiszen a százegynéhány lelkes ifjú — beleértve Oroszhegyit is — nem sokat értett a fegyverforgatáshoz, s még kevésbé volt hozzászokva a hadiélet fáradalmaihoz, viszontagságaihoz. Meg kellett tanulniuk a sajátos gerillaharcmodot is. A pesti gerillák közül egyesek, helytelenül értelmezve az egyenlőség eszméjét, nem szívesen és nem mindig engedelmeskedtek tisztjeiknek.<sup>143</sup> A fegyelmezetlenségnek olyan súlyos tünetei is mutatkoztak akkor a csapatnál, mint a szökések. Oroszhegyi kénytelen volt több, a csapatából megszökött gerilla megbüntetését kérni a Honvédelmi Bizottmánytól.<sup>144</sup> A Honvédelmi Bizottmány utasítására a hadügyminisztérium Cseresznyés Károly, Poloni Dániel, Ivánhdy Imre, Kereskedő Lipót, Louis Carl, Trarich Sándor és Rakics Sándor gerillákat szökés miatt meg is fenyítette.<sup>145</sup>

Szemere fentebb idézett jelentéséből is kitűnik, hogy a pesti gerillák nem akartak a rendes katonasághoz tartozni. Az önálló működésre irányuló törekvésük azonban jogos volt, hiszen éppen a Honvédelmi Bizottmány december 18-i rendelete mondta ki, hogy a szabadcsapatok „rendes hadsereghez

<sup>141</sup> *Kossuth* Repeczky Ferencnek, 1849. február 13. — Közl.: KÖM XIV. k. 428—429. o. 238. sz.

<sup>142</sup> *Közlöny*, 1849. június 10.

<sup>143</sup> Hasonló problémák még a rendes hadsereg alakulatainál, a honvédszázlőaljaknál is jelentkeztek. Erről lásd: *Urbán: Honvédtáborozás* ... 413—414. o.

<sup>144</sup> OL. OHB 1849: 1710.

<sup>145</sup> OL. 1848—49-es HM irattára 1849: 2386.

nem csatoltatnak, hanem minden csapat a maga kezére szabadon fog az ellenség ellen működni”.

A pesti szabad portyázó csapat a tokaj—rakamazi ütközet után hamarosan ki is vált a Klapka-hadtestből, s annak február 7-én, Mádton kiadott helyzet- és létszámjelentésében már nem szerepelt.

A pesti gerillák az irántuk kezdetben támadt jogos bizalmatlanságot már a tokaj—rakamazi ütközetben tanúsított helytállásukkal is kezdték eloszlatni. Az ütközetet követő hetekben pedig a visszavonuló Schlick-hadtest ellen végrehajtott számos, sikeres gerillaakciójukkal kivívták mind a közvélemény, mind a kormány megbecsülését és elismerését.

A tokaj—rakamazi ütközet után Schlick altábornagy nem erőszakolta tovább a Tiszán való átkelést, hanem hadtestét visszavonta Kassára, hogy újtját állja a bányavárosok felől közeledő Görgeynek. Amikor azonban Görgey serege elfoglalta Eperjest, Tokaj felől pedig vészesen közeledtek Klapka csapatai, Schlick feladta Kassát és — a Kazinczy-hadosztálytól is fenyegetve — Rimaszombat—Losonc felé visszavonult. Látva azonban, hogy a magyar segregtestek nem üldözik, február 18-án hadtestével visszafordult, hogy megtámadja a Putnok és Sajószentpéter között táborozó honvédcsoapatokat. Schlick február 21-re tervezte a támadást Sajószentpéternél, de idejében megtudva, hogy ott a magyar főszereg zömével találná magát szemben, még aznap sürgősen visszavonult, majd csatlakozott a Windischgraetz vezette főszereghez.

Mint ismeretes, Oroszhegyi szabadcsapata február 2-án Tiszaeszláron tartózkodott, majd innen Miskolcon és Szikszón át Gömör megyébe tartott. Február 16-án Szikszón a tábori élelmezési biztosságtól három részlet zabot és három részlet szénát vételezett,<sup>146</sup> ami azt bizonyítja, hogy a pesti gerilláknak mégis volt néhány lovuk. Szikszóról Oroszhegyi gerilláit Sajószentpéterre vezette. Február 21-ig a szabadcsapat Sajószentpéter és Putnok között foglalt állást,<sup>147</sup> és valószínűleg a Dembinszki által ide rendelt honvédcsoapatok táborában tartózkodott. Február 21-én a pesti szabadcsapat Dembinszki táborát elhagyva, a visszavonuló Schlick hadtest után vetette magát. Oroszhegyi, hogy az ellenséget minél több irányból zaklathassák, támadhassák, még 21-én 9 részre osztotta a csapatot. Az így képezett 10—15 fős gerillacsoportok a Schlick csapatai ellen végrehajtott merész rajtaütéseik során számos foglyot ejtettek és nagy mennyiségű fegyvert zsákmányoltak.<sup>148</sup>

A pesti gerillák éppen Ózdon tartózkodtak, amikor Szemere kormánybiztos értesítette őket, hogy az ellenség a kiürített Rimaszombaton több száz pár bakancsot és rengeteg nyeret hagyott hátra, amit biztonságba kell helyezniük. Oroszhegyi ekkor Bertalanffi hadnagyot két szakasszal Rimaszombatra küldte.<sup>149</sup> Itt a gerillák 603 nyeret, 270 pár bakancsot, 90 pár kengyelvasat, 24 pár zablát, 8 pár zabláncot, 3 karabélyt, 2 kardot szíjjal, 2 vasas sisakot, 3 db tölténytáskát zsákmányoltak és 1 foglyot ejtettek.<sup>150</sup> A zsákmányolt anyagot Miskolcra szállították, és Szemere kormánybiztos rendelkezésére bocsátották.

Romhányi Máté és Schwarcz Edvárd gerillavitézek február 22-én Miskolcon, az alábbi, Schlick csapataitól zsákmányolt fegyvereket és felszerelési tárgyakat adták le „nyugatvány” ellenében Rudnyánszky Józsefnek, a 17.

<sup>146</sup> OL. 1848—49-es HM polg. gazd. oszt., Számadások., 1129—1153 rsz.

<sup>147</sup> HIL. Kriegsgericht. . .

<sup>148</sup> Oroszhegyi jelentése az OHB-nak, 1849. március 15.; OL OHB 1849: 3411. — Megjelent: Közlöny, 1849. március 19. Közl. *Beér—Csizmadia*: i. m. 378. o. 898. sz.

<sup>149</sup> Uo.

<sup>150</sup> Oroszhegyi jelentése az OHB-nak, 1849. március 31.; OL OHB 1849: 4199. — Oroszhegyi jelentését kivonatatosan közli: KÖM XIV. k. 774. o. 460. sz.

honvédszászlóalj főhadnagyának: 2 szuronyos puskát, 4 vadászfegyvert, 3 karabélyt, 1 pisztolyt, 3 tölténytáskát, 1 csákót és 1 borjút.<sup>151</sup>

1849. február 25-én Boksányi Jenő főhadnagy, egri térparancsnok állított ki bizonyítványt Sztachó István pesti gerilla altisztnek 12 fogoly átvételéről, „kik elfogattak Oroszhegyi százados úr vizsgálata alatt”.<sup>152</sup> Két nappal később ugyancsak Boksányi főhadnagy vett át 5 hadifoglyot és 2 szökött honvédet a pesti szabadcsapat vitézeitől, Schnee Páltól és Romhányi Mártól.<sup>153</sup>

„Ó Schlick jól ismer minket; mi vele sokat pajtáskodtunk; ő nekünk sok embert, lovat, fegyvert, ruhát, élelmet és munitiót adott; pedig tőle kérni nem szoktunk...”<sup>154</sup> — emlékezett vissza Oroszhegyi a Schlick elleni gerillaharcokra. A fegyverhiánnyal küszködő pesti portyázócsapat onnan szerzett fegyvert, ahol volt, az ellenségtől. „Fegyverrel igen szűken voltunk ellátva; hanem a szükség és körülmény megtanított, hogyan kell a császártól fegyvert szerezni szabadságunk védelmére.”<sup>155</sup>

A honvédsereg vereségével s a Tisza mögé való visszavonulásával végződött 1849. február 26—27-i kápolnai csata idején a pesti szabad portyázó csapat már a Mátra hegységben tevékenykedett. A csatában csak Árdánházi Ferenc és négy gerillatársa vett részt. Február 21-én Árdánháziék is elindultak a Schlick-hadtest elleni gerillaportyázásra, s két sikeres rajtaütéssel 11 osztrák katonát fogtak el. Február 25-én Szilváson ismét elváltak csapatuktól, és az osztrákokat követve Verpelét felé indultak. 27-én, a csata második napján a honvédsereg jobbszárnyán levő Dessewffy-hadosztályhoz csatlakozva Verpelétnél részt vettek a Schlick-hadtest ellen vívott heves harcokban.<sup>156</sup>

Mészáros hadügyminiszter, aki — erre korábban már utaltunk — mind politikai, mind katonai szempontból élesen szemben állt a szabadcsapat intézménnyel, február végén a pesti szabad portyázó csapattal szemben is fellépett:

„Oroszhegyi százados vezénylete alatt — írta Mészáros február 28-án a Honvédelmi Bizottmánynak — létezik egy pesti portyázó nevet viselő csapat, melyről a hadügyminisztériumnak eddigelé semmiféle hivatalos tudomása nem vala.

Azonban mondott csapat legközelebb saját kebelbeli egyének által oly megjegyzéssel jelentetett fel a hadügyminisztériumnak, miszerint az önálló-nak magát tartván, semmiféle főparancsnokságnak magát alárendelni makacsul vonakodott — ugyanezért, miután az ily rendes fő és parancsnokság nélküli csapat nem csak alkalmatlan minden rendezett hadsereg körében, sőt azzal ily alakbani haszonvehetetlensége miatt, az álladalom tetemesen terheltetnék, a hadügyminisztérium szükségesnek találta az ide másolatban mellékelt szigorú parancs kibocsájtását, mellynél fogva többször mondott csapat Dembinszki hadvezér Úr parancsai alá rendeltetett.”<sup>157</sup>

Mészáros Oroszhegyi Józának is küldött egy ugyancsak február 28-án kelt dörgedelmes hangú rendeletet.

„A pesti portyázó csapat ezennel Dembinszki altábornagy s magyar királyi

<sup>151</sup> OL. 1848—49-es HM polg. gazd. oszt., Számadások.; 1129—1153 rsz.

<sup>152</sup> Uo.

<sup>153</sup> Uo.

<sup>154</sup> Közlöny, 1849. június 10.

<sup>155</sup> Uo.

<sup>156</sup> *Árdánházi Ferenc* pesti gerilla folyamodványa Kossuthhoz 1849. március 7.; OL OHB 1849: 2987.

<sup>157</sup> OL. OHB 1849: 2716.

fő hadvezér úr parancsai alá rendeltetik, és ugyan annak rendeletére egy hadosztályba fog kebeleztetni a hol nem csak a mondott fő parancsnok, hanem azon alparancsnokok eránt is haditörvény szerinti teljes engedelmességgel viseltetni köteleztetik, kinek parancsai alá mondott fő hadvezér Úr e csapatot rendelendi. Ha a csapat parancsnok e hadügy ministeri rendeletnek ne talán engedelmeskedni vonakodnék, befogatandó és Debrecenbe átszállítandó. Ha pedig a csapat merészelve az azonnali engedelmeskedést megtagadni, akkor lefegyvereztetve Újvárosra szállítandó kellő kíséret mellett.”<sup>158</sup>

Mészáros hadügyminiszter igen rosszul „időzítette” e rendelete kiadását, és nem vizsgálta meg elég körültekintően a végrehajtás reális lehetőségeit sem. Oroszhegyi szabadcsapata a kápolnai vereség után ugyanis nem vonult vissza a Tisza mögé, hanem bevetette magát a Mátra hegységbe és gerillaharcba kezdett a császári csapatok ellen.<sup>159</sup>

A honvédseregnek a Tisza mögé való visszavonulásától egészen annak Borsod és Heves megyékbe való visszatéréséig — március közepéig — a pesti gerillacsapat új, az addigiaktól eltérő viszonyok között vívta harcait. Korábban a csapat általában a honvédsereg állásai közelében, annak tevékenységével összehangolva működött, március elejétől kezdve azonban a pesti gerillák a rendes haderőtől távol, attól elvágva, az ellenség megszállta vidékeken, osztrák csapatok közé ékelődve tevékenykedtek. Működésük fő területe ebben az időszakban Heves megye, még közelebről a Mátra hegység volt.

Heves megye lakossága — akárcsak az osztrákok megszállta többi megyéé — erősen megcsínylette az ellenség jelenlétét. Az elhurcolások, rekvirálások, sarcolások és kényszerfuvarozások mindennaposak voltak. Érthető, hogy a lakosság mélyeséges gyűlölettel figyelte a megyében ide-oda vonuló osztrák csapatokat és a falvakban, városokban parancsszóra kitűzött császári zászlókat.

Voltak azonban Hevesben hazaárulók is, akik együttműködtek az osztrákokkal, beültek a megszállóktól kapott hivatalokba, és a nép zsarolásában még az ellenséget is túlszárnyalták. Ezek közé tartozott Gróf Török Miklós is. Török, aki 1848 decemberében a Heves megyei lovas nemzetőr századnak volt a parancsnoka, a december 11-i kassai ütközet előtt azt hangoztatta nemzetőreinek, hogy „lehetetlen győzni, mert az ellenség száma ötször anynyi, mint mi”.<sup>160</sup> A kassai ütközet után pedig, amikor százada a Hernád partján hősiesség helytállással igyekezett feltartóztatni az ellenséget, Török kiadta a parancsot: „Menjen mindenki, amerre tud.”<sup>161</sup> Ezzel az utasítással természetesen felbomlasztotta a századot, amely szétfutott. Török gróf ezután hamarosan az orsztrák haderőhöz dezertált. Szemere 1849. február 2-án már ezt jelentette róla a Honvédelmi Bizottmánynak: „gróf Török M. volt nemzetőr őrnagy a Hegyalján azt a szerepet viseli, amit gr. Pálffy Móric egyebüött. Izgat, kormányoz, tolmácsol, kalmárkodik, szóval árulja a hazát”.<sup>162</sup>

Gróf Török — a honvédseregnek a Tisza mögöl való visszavonulása után — előbb Pétervásárt és környékét tartotta rettegésben, majd Egerbe utatn át a székhelyét, ahol polgármester lett. Egerre tűzkár adó címén 50 000 forintot és 100 hordó bort vetettek ki a császáriak, akiknek 33 000 forintot és

<sup>158</sup> Uo.

<sup>159</sup> Az 1. feltiszai hadsereg főpénztára február havi pénztári naplójának 1849. február 27-i bejegyzéséből kitűnik, hogy a pesti szabadcsapat részére 1849. március hónapra, 1000 forintot utaltak ki. — OL. Farkassányi iratok 1288 rsz.

<sup>160</sup> Farkassányi az OHB-nak, 1848. december 11. — OL. Farkassányi iratok 1288 rsz.

<sup>161</sup> Uo.

<sup>162</sup> OL. OHB 1849: 4139.

40 hordó bort sikerült is behajtaniuk az elkeseredett egriekből.<sup>163</sup> De követelték a hátralékot is. És a város nemigen menekült volna meg a hátralék katonai végrehajtásától, ha közbe nem lépnek a pesti gerillák, akiknek mérész rajtaütéseiről az egriek is értesültek. A hegyekből az utakra lel-lecsapó pesti gerillák rövid időn belül 3 poggyászos szekeret és 5 lovat zsákmányoltak és 15 császári gyalogost elfogtak.<sup>164</sup> A pesti gerillák sikerei természetesen nagy lelkesedést váltottak ki Heves megye népéből és erősítették az ellenállás szellemét. Ebből indult ki Oroszhegyi, amikor elhatározta, hogy népfelkeléssel űzi ki Egerből a császári helyőrséget. E terv mellett szólt az a hír, hogy az egri császári katonaságnak ágyúihoz nincs lőszere.<sup>165</sup>

A pesti gerillacsapat a Putnokról Egerbe vezető országút mentén északnyugat felől közelítette meg a várost. A március 7-én éjjel Felnémetre érkezett pesti gerillák a községben tartózkodó, mintegy 40 császári vértest megtámadtak és — közülük egyet leterítve — heves puskatűzzel megszalasztották.<sup>166</sup> Oroszhegyi, hogy csapatának hátát fedezze, egy kisebb biztosító erőt hagyott az Egertől mintegy egy óra járásra levő keskeny szarvaskői szoros lezárására.

A pesti gerillák március 8-án érkeztek Eger alá, és a város elfoglalását aznap éjjelre tervezték, meglepetésükre azonban a császáriak közeledésük hírére még az előző éjjel kivonultak a városból.<sup>167</sup> Oroszhegyi ekkor teljes csapatával bevonult Egerbe, ahol letartóztatta gróf Törököt, a városra kivetett sarc beszédését pedig betiltotta.

Oroszhegyi a csapat bevonulása után a város főterén összegyűlt lelkes tömeghez intézett beszédében népfelkelésre, s a császári csapatokkal szembeni ellenállásra hívta fel a lakosságot. Eger lakosságának többsége kitörő örömmel fogadta a pesti gerillákat, néhány császárpárti lakos azonban — köztük Simonides Ignác vaskereskedő és Csejka Ferenc szappanfőző mester —, akiket gróf Török ültetett a város nyakára, megpróbáltak szembeszállni Oroszhegyi intézkedéseivel. Oroszhegyi az ellenszegülőket előbb katonai fedezettel akarta Debrecenbe kísértetni, majd miután több egri polgár kezességet vállalt értük, hozzájárult ahhoz, hogy felelősségre vonásuk végett, fegyveres kíséret nélkül menjenek el a kormány székhelyére.<sup>168</sup>

Oroszhegyi még március 8-án este Egerből minden irányba kisebb portyázó csoportokat küldött ki azzal a feladattal, hogy a város környékén levő községeket átvizsgálják. Egy 11 főből álló csoport azt a parancsot kapta, hogy derítse fel, tartózkodnak-e császári katonák Makláron. Az óvatosan előnyomuló gerillák Maklárhoz érve, a község szélén, egy tábortűz körül 9 gula fegyvert, lőszerszállító szekereket és több tucat császári katonát fedeztek fel, akikre több sortűzet adtak le. A lövésekre a császári katonák — Lichtenstein altábornagy csapataihoz tartozó határőrök<sup>169</sup> „mindent végveszélyben véelve, azon módon szétfutkároznak”.<sup>170</sup> Oly nagy volt köztük a pánik, hogy a gerillák a gulákba rakott puskák egy részét is megszerezték, és az össze-vissza futkározó császáriakat saját fegyvereikkel lötték. A rajtaütés során a gerillák három császári katonát lelőttek és több tucat foglyot ejtettek.

<sup>163</sup> Gróf Forgách Antal Heves megye császári biztosa jelentése Windischgraetznek, 1849. március 11. — OL. Windischgraetz iratok, 1237/PAS. Közli Andics (összegyűjt. és szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 38–40. o.

<sup>164</sup> Lásd a 148. sz. jegyzetét.

<sup>165</sup> Uo.

<sup>166</sup> Uo.

<sup>167</sup> Uo.

<sup>168</sup> HIL. Kriegsgericht ...

<sup>169</sup> Gelich: i. m. II. k. 492. o.

<sup>170</sup> Lásd a 148. sz. jegyzetét.

A portyázók foglya lett egy hadnagy is. A tetemes zsákmányban — többek között — 5 tüzérségi lövedékekkel megrakott szekér is volt.

A pesti szabad portyázó csapat történetének egyik legfényesebb epizódjaként elkönnyvelhető maklári rajtaütésről Szemere már másnap beszámolt a Honvédelmi Bizottmánynak.

„A pesti gerilla csapatnak — írta — Oroszhegyi Józsa vezérlete alatt napról napra inkább megfelelő hivatásának. Megbarátkozik a fegyverrel, megszokja a veszélyt, kitalálja a cseleket, a vidék, az erdők, a hegyek rejtekét, s mikor kell eltűnik, mikor kell megjelenik. Már sok fegyvert elszedett az ellenségtől, sokra megy a foglyok száma, akiket beküldött. A népben a lelkesedést táplálja, jártában keltében. Az ellenség száguldozóit korlátozza. Itt-ott el-elfogdossa a hazaárulókat, a törvényes felsőségeknek átadván.”

Szemere levele végén a népfelkelés fő támaszául szolgáló gerillacsapatok számának gyarapítására hívta fel a kormány figyelmét, hivatkozva arra, hogy a működő „hat gerillacsapat bátor, elszánt, ügyes, egy hadsereggel felér, mert a nép ezrei közt és ezreivel munkálkodik.”<sup>171</sup>

A Honvédelmi Bizottmány a Közlöny március 13-i számában az ország lakosságát is tájékoztatta a maklári vállalkozás sikeréről. A „Hivatalos értesítés” azonban — Szemere pontatlan adatai alapján — nem 5 lőszerkocsi, hanem 3 ágyú zsákmányolásáról írt.<sup>172</sup> A pesti gerillák „életrevalóságának, s bátor elszántságának” bizonyítékát nyújtó maklári vállalkozásról négy nappal később a Közlönyben már Oroszhegyi jelentése alapján készült és a tényeknek megfelelő tudósítás jelent meg.<sup>173</sup>

A pesti szabad portyázó csapat Eger elfoglalása és a maklári rajtaütés után is egy ideig még Heves megyében maradt és folytatta a harcot a császári haderő ellen. 20 pesti gerilla március 10-én a gyöngyösi megszálló csapatok előőrseit is megtámadta és több császári katonát foglyul ejtett. Gróf Forgách Antal Heves megye Gyöngyösön székelő császári biztosa március 11-én elkeseredett hangú levélben számolt be Windischgraetznek az Oroszhegyi Józsa vezetésével a Mátra-hegység mentén Egerig, illetve Borsod megyéig portyázó 240 fős gerillacsapat káros működéséről és az egri állapotokról. Elpanaszolta, hogy az egri polgármester, akit a városbíróval és két tanácsnokkal együtt megbeszélésre magához rendelt, a gerilláktól való félelmükben nem mertek nála megjelenni. Gál János vármegyei vicefiskális pedig ugyancsak a gerilláktól tartva, a leghatározottabb utasítása ellenére sem merte szabadon bocsátani azokat az egri börtönben őrzött politikai foglyokat, akiket még a császári csapatok megjelenése előtt, a nemzetőri szolgálat megtagadása és egyéb politikai okok miatt tartóztattak le. Az egri városi tanács tagjait a Debrecenbe vagy Tiszafüredre való elhurcolás veszélye miatt nem mertek intézkedni. Forgách kihangsúlyozta, hogy tevékenysége a megyében — elégséges katonai erő támogatása nélkül — úgyszólván csak Gyöngyösre korlátozódik. Levele végén sürgette a vidéknek a gerilláktól való megtisztítását és a közbiztonság sürgős helyreállítását, de — tette hozzá — „katonai szállítmányokat addig is erős fedezettel kell ellátni”.<sup>174</sup>

Forgách levele csak aláhúzza a pesti gerillacsapat Heves megyei működésének nagy jelentőségét.

A mátravidéki vállalkozások — főleg a maklári rajtaütés — során ejtett

<sup>171</sup> Szemere az OHB-nak 1849. március 9. — OL OHB 1849:3163.

<sup>172</sup> Ezt a téves adatot vette át Spira: i. m. 388. o. — Az ugyanott említett „több mint száz fogoly” sem csupán a maklári rajtaütés, hanem több gerillavállalkozás eredménye.

<sup>173</sup> Közlöny, 1849. március 17.

<sup>174</sup> OL. Windischgraetz iratok, 1237/PAS. — Közli *Andics*: i. m. 38–40. o.

számos fogoly és a nagy mennyiségű hadizsákmány a továbbiakban igen erősen gátolta a pesti szabadcsapat mozgékonyágát, ami pedig a gerillaharc éltető eleme. Oroszhegyi tehát elhatározta, hogy ideiglenesen elhagyja csapatával a Mátravidéket és a Tiszántúlra vonul, ahol a foglyokat és a zsákmányt a kormány rendelkezésére bocsátja.

Oroszhegyi március 15-én Tiszapolgárról küldött jelentést<sup>175</sup> a Honvédelmi Bizottmánynak, amelyben beszámolt csapata február 21-e utáni működéséről, és értesítette a kormányt, hogy a pesti gerillák a zsákmánnyal és 100-nál több fogollyal Debrecen felé közelednek. „Voltunk és leszünk mindenütt és sehohsem, hogyan a körülmény kívánja” — ezzel, a pesti szabad portyázó csapat jelmondatának tekinthető, rendkívül találóan megfogalmazott mondatdal fejeződik be a jelentés, amelyet a képviselőház 1849. március 17-én tartott ülésén is felolvastak.<sup>176</sup> A 156. ülés jegyzőkönyvének bejegyzése szerint: „E sikeres és hasznos munkálatokról tett jelentés, méltányló tudomásul vétetik.”<sup>177</sup>

Oroszhegyi — valószínűleg még Tiszapolgáron — utasítást kapott a hadügyminisztériumtól, hogy csapata a zsákmányolt lőszert Görgey táborába, Tiszafüredre szállítsa.<sup>178</sup> Oroszhegyi ekkor csapatának egyik részét Sztachó főhadnagy parancsnoksága alatt visszaküldte Egerbe, a másik részét pedig Bertalanffi hadnagy vezetésével, a zsákmánnyal és a foglyokkal együtt Tiszafüredre irányította, s ő maga is odament. Időközben azonban a Görgeyhadttest elhagyta Tiszafüredet, és a március 17-én megindítandó támadó hadműveletek terve szerint Tokaj felé vonult. Oroszhegyi ekkor kénytelen volt ismét a hadügyminisztériumhoz fordulni, hogy a fegyverek, ruhák és a lőszerkelet átvételére valakit küldjenek.<sup>179</sup>

A hadifoglyok zömét Tiszafüredről Debrecenbe kísérték, ahol március 19-én Paulik tényszázados 65 foglyot vett át Szakács pesti gerilla tizedestől és Tóth Edwardtól. Három nappal később ugyancsak a pesti gerilláktól Haldor őrnagy vett át Debrecenben 34 puskát, 13 szuronyt és 1 vadászpuskát.<sup>180</sup>

A hadifoglyokat kísérő gerillákkal együtt Oroszhegyi is Debrecenbe ment. Útjának egyik célja az volt, hogy csapata működéséhez a kormánytól anyagi támogatást kérjen.

Oroszhegyi március 21-én, Debrecenben jelentést írt<sup>181</sup> a hadügyminisztériumnak, amelyhez mellékelte csapatának „február havi létszámát és számadását,<sup>182</sup> a kormányelnök utalványára kapott 2000 p. forintról”. Jelentésében a hadügyminisztériumtól április hónapra 3000 forint kiutalását kérte, mivel csapata „mártzius hóban nevezetesen szaporodott” és a március havi költségekre Szemere kormánybiztostól csupán 1000 forintot kapott. Ezenkívül csapata ruházati szükségleteinek fedezésére 50 db attilát és 50 db nadrágot is kért, amiből arra következtethetünk, hogy a pesti gerillák egyenruhát viseltek.<sup>183</sup> Oroszhegyi kérte továbbá, hogy csapata az ellenségtől elfoglalt 5 szekérszerű roppant minitióért, foglyokért, fegyverekért” a Honvédelmi Bizottmány 1848. december 18-i rendelete értelmében neki járó jutalompenzt megkaphassa. A hadügyminisztérium, amelynek tisztjei — talán Mé-

<sup>175</sup> Lásd a 148. sz. jegyzetet.

<sup>176</sup> *Beér—Csizmadia*: i. m. 378. o. 898. sz.

<sup>177</sup> Uo.

<sup>178</sup> OL. 1848—49-es HM irattára 1849:6523.

<sup>179</sup> OL. 1848—49-es HM irattára 1849:7105.

<sup>180</sup> OL. 1848—49-es HM polg. gazd. oszt., Számadások.; 1129—1153 rsz.

<sup>181</sup> OL. 1848—49-es HM irattára 1849:7130.

<sup>182</sup> Az említett melléklet nem található.

<sup>183</sup> Ha a csapat Pesten létrejött magjának eredetileg nem is volt egyenruhája, az Oroszhegyihez később csatlakozó — alakulataiktól elszakadt — honvédek és tisztek egyenruhát viseltek.

száros Lázár befolyására is — nem nagyon szívelték a szabadcsapatokat, másnap visszaírt Oroszhegyinek, hogy a benyújtott számadást nem tartja megfelelőnek, és felszólította, hogy a visszaküldött számadásban feltüntetett észrevételeket figyelembe véve, új számadást adjon be.

Oroszhegyi debreceni útjának másik célja az volt, hogy csapata átszervezéséről és esetleges feloszlításáról tárgyaljon Kossuthal, illetve a hadügyminiszterrel.<sup>184</sup> Ez a probléma azért merült fel, mert a pesti szabad portyázó csapat szelleme, fegyelme ebben az időben már igen megromlott, szökések, parancsmegtagadások fordultak elő és egyes tiszteket le kellett váltani.

Petrilla János százados,<sup>185</sup> a hevesi szabadcsapat parancsnoka például március 25-én kelt levelében arról értesítette Repeczky hevesi kormánybiztost, hogy a pesti portyázók Szilváson 10 fegyvert pénzért eladtak, „sőt borért is fegyvert adnak”.<sup>186</sup>

A pesti szabadcsapat fő problémája azonban nem az volt, hogy egyesek eladták a szákmányolt fegyvereket, lerészegedtek vagy megszöktek. Az alapvető probléma az volt, hogy a csapat tagjainak egy jelentős része, a szabadság és egyenlőség eszméinek helytelen értelmezéséből kiindulva, nem volt hajlandó betartani a fegyelem minimumát sem, és szolgaságnak nyilvánított minden alá- és fölérendeltségi viszonyt. „Mi szabad csapat voltunk. Mi nem voltunk katonák a szó teljes értelmében”<sup>187</sup> — írta Romhányi Máté, a pesti szabadcsapat egyik olyan tagja, akiben erősen éltek a ferde nézetek.

Oroszhegyi Debrecenben csapatának ezekről a nehézségeiről tájékoztatta a kormányt, s azt az utasítást kapta, hogy Kossuthnak Egerbe érkezéséig csapatát tartsa addigi állapotában.<sup>188</sup>

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy miközben Oroszhegyi Debrecenben tartózkodott, mi történt a pesti gerillacsapattal?

Mint ismeretes, a szabadcsapatot Oroszhegyi Polgáron két részre osztotta, egyik felét Sztachó főhadnagynak, a másikat Bertalanffi hadnagynak rendelte alá.

Sztachó főhadnagy különítménye Polgárról visszatért Egerbe, majd onnan — kb. 20 főt hátrahagyva — Szemere kormánybiztos utasítására Gömör vármegyébe vonult.

Ebben az időben Gömör és Abaúj vármegyét a hurbanista szlovák felkelők nyugtalanították. A hurbanisták portyázásainak kiinduló pontja Eperjes volt. Miután vezetőjük, Bloudek súlyos hadisarcot vetett ki Késmárcra, Iglóra és Lőcsére; Rozsnyó megrohanását, sőt az egész Gömör megye elfoglalását tervezte. Szemere 1849. március 17-én jelentette a Honvédelmi Bizottnak, hogy „Gömör megyében a Hurbán-féle betörés ellen 1000—1500 nemzetőrség huzatott össze, s a megye lakosai a legnagyobb aggodalomban élnek.

Én a pesti gerilla csapatot rendeltem oda és a szabolcsi portyázók felét, a másik felét Abaújba küldvén, hol a tiszti karnak e féle támaszra nagy szüksége van.”<sup>189</sup>

A pesti gerillacsapatból ekkor azonban csak Sztachó József különítménye ment Gömörbe, de később valószínűleg Bertalanffi csoportja is bekapcsolódott a hurbanisták elleni harcba.

A hurbanistáknak Gömör megye ellen várt támadása nem következett be. Bloudek felkelői ehelyett március 23-án hajnalban Kassát lepték meg, „s az

<sup>184</sup> HIL. Kriegsgericht...

<sup>185</sup> Eredetileg a pesti gerillacsapat tisztje volt.

<sup>186</sup> OL. Pesti cs. k. álladalmi főügyészség, Repeczky iratok.

<sup>187</sup> Romhányi Máté: Régi jó barátainkhoz.; Március Tizenötödike 1849. május 18.

<sup>188</sup> HIL. Kriegsgericht...

<sup>189</sup> OL. OHB 1849:3584.

Abaúj megyében Ramberg tábornok által már előbb összegyűjtött mintegy ezer zsák lisztet, két szekérszi katonabakancsot és köpenyt<sup>190</sup> magukkal vitték.

A kassai támadás után Szemere kormánybiztos fokozott energiával folytatta annak a felső-magyarországi gerilla védseregnek a szervezését, amelynek tervét és a védsereg megszervezésére vonatkozó felhívását március 16-án tette közzé.

„A pesti gerilla csapat — írta Szemere védsereg tervének bevezetésében — sokáig nem felelt meg hivatásának. De legújabban mutathat fel érdemeket. Úgy látszik, már feltalálta a vitézség ösvényét, tesz és teend hasznokat a hazának, ámbár számának csekélysége miatt azt nem eszközölheti, a mit tőle különben megvárnánk és a mire szükség van.

Sajnálatos dolog, hogy a mint valamelyik vidékről vagy városból hadseregünk kivonul, az bármely csekély számú ellenség martalékává válik...

Sajnálatos dolog, hogy a nép magától nem rohanja meg mindenütt az ellenség apró csapatjait, előőrseit, hullongóit, fegyvereket vivő betegeit, hogy nem foglalja el podgyászait s a miket az ellenség a néptől rabolt el, magától még ezt ritka helyen teszi; azonban csak 10—20 fegyveressel is szövetkezve csodákat tenne...<sup>191</sup> Vagyis „a népnek hogy felkeljen némi katonai támaszra van szüksége”.<sup>192</sup> A hadsereget azonban nem lehet szétaprózni, éppen ezért egy kb. 4000 főnyi védsereget kell létrehozni, amelynek célja, hogy akkor is biztosítsa Felső-Magyarországnak Gyöngyöستől keletre eső részét, „amikor a honvédsereg nincs jelen. Célja, hogy egy pár ezer ellenséges katona, mint eddig történt, ne uralkodjék egész vidékek felett... hogy a néppel egyesülve apróbb ellenséges táboroknak ellenállhasson...<sup>193</sup>

A kormánybiztos elgondolása szerint a védsereget 500 főből álló osztályokra kell felosztani, amelyek szintén kisebb-nagyobb csoportokra oszlanak. Az egyes osztályoknak meghatározott vidéket kell működési területül kijelölni, de a szomszéd osztályok vezérkapitányainak egymással szoros összeköttetésben kell lenniük.

A védsereg tagjai egyenruhát nem viselnek, csak ismertetőjelet, de az államtól szűrt, csizmát és puskát kapnak. Az egyes védosztályokat mozgékonyaságuk fokozása végett 50—100 lóval kell ellátni.

A terv meghatározta a védsereg tisztjeinek és közvitégeinek jogait, kötelességeit, valamint illetményüket is. A községek elöljáróit kötelezte, hogy az ellenség mozdulatairól és létszámáról a védsereget értesítsék. Az amolyan gerilla magasabbegységnek tekinthető védseregbe beolvadt a Felső-Magyarországon működő valamennyi gerillacsoport, tehát a pesti szabad portyázó csapat is.

Oroszhegyi, aki Debrecenben értesült a védsereg tervéről, nemcsak helyeselte, hanem védelembe is vette azt, „... midőn annak megakadályozását hallom pengetni — írta a Honvédelmi Bizottmánynak 1849. március 24-én —, kötelességemnek tartom, mint egyik érdekelt a maga helyén közbeszólni”.<sup>194</sup> Oroszhegyi hangsúlyozta, hogy „oly elkerülhetetlen pótléka a védsereg az eddig kárbanem nép felkeléseknek, miszerint nem is hiszem nélküle e hazát ellenségtől megtisztíthatnók”.

<sup>190</sup> Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben, Genf, Puky Miklós, 1872. II. k. 463. o.

<sup>191</sup> Szemere Bertalan terve és felhívása a felső-magyarországi védseregbe. 1849. március 16. — Megjelent: Közlöny, 1849. március 23. Közl.: Pap: i. m. II. k. 368—376. o.

<sup>192</sup> Uo.

<sup>193</sup> Uo.

<sup>194</sup> OL. OHB 1849:3796.

Oroszhegyi Szemere tervével kapcsolatban három módosítást javasolt a kormánynak:

1. A védsereg tagjai illetményének megállapításánál figyelembe kell venni, hogy a szerzett zsákmány a védseregé lesz, tehát szükségleteit könnyebben pótolhatja mint a honvédsereg.

2. Fegyelem tekintetében a védsereg tagjai ne tartozzanak katonai hatóság alá, mert oda olyanok szoktak belépni, „kik szívesen szolgálják ugyan hazájukat, de sem hosszabb katonai kötelezettséget, sem családi körülményeiket korlátozó katonai uralmat el nem vállalhatnak. Hanem a rendtartás tekintetéből annál szigorúbb előjáróságot igényelnek, mivel az új szabadsági eszméktől elkapott tagok sokkal több kihágást szoktak magoknak megengedni.”

3. A kormány ne engedje, hogy a toborzásra és a felszerelésre hosszú időt fecséreljenek, mert az igen költséges. Mihelyt néhány embert felszereltek, azok lépjenek azonnal működésbe. „Hiszen tapasztalá a kormány, hogy itt Debrecen körül néhány szabad-csapat hónapok óta ezreket pazarol...”

Szemerének a védseregére vonatkozó felhívása igen nagy visszhangot váltott ki Észak-Magyarországon, különösen Miskolcon, ahol mindjárt az első napokban 400-an álltak be.<sup>195</sup> Március végén a védsereg létszáma „már vagy pár ezerre szaporodott, mely 9 apróbb, nagyobb csapatban működött a Felvidéken, s létezésének már első hetében is nagy hasznot hajtott a hazának.”<sup>196</sup>

A hurbanisták kassai akciójukkal kivívták maguk ellen az egyre nagyobb ütemben szervezett védsereget. Szemere a támadás után tüstént szekerekre ültetett 400 védsereg katonát, és 200 szabolcsi portyázóval együtt Kassára küldte, 320 védkatonát pedig Igló oltalmára rendelt.<sup>197</sup> Beniczky őrnagy portyázó különítménye és kb. 1100 védsereg harcos április 7-én átmenetileg elfoglalta Eperjest is.<sup>198</sup>

Nincs adatunk arra, hogy az eperjesi akcióban részt vett védseregbeli csapatok között a pesti gerillák is ott lettek volna, de feltételezhetjük. Egy bizonyos, Eperjes elfoglalásában csak Bertalanffi hadnagy csoportja vehetett részt, mert Sztachó főhadnagy különítménye Eperjes elfoglalása napján — amint később látni fogjuk — éppen Losoncon, Nógrád megyében tartózkodott.

Nógrád vármegye márciusban és április elején a császári haderő ellenőrzése alatt állt, de császári csapatok főleg csak a megye déli, tehát a Budapesthez közel eső helységeiben tartózkodtak. Nem volt császári katonaság Losoncon sem, de a császári zászlók ott lengtek továbbra is a város középületein, s a város vezetői készségesen végrehajtották a Balassagyarmaton székelő császári biztos és a katonai hatóságok intézkedéseit. A város lakosságának zöme azonban Habsburg-ellenes volt, és a honvédcsapatokat várta.

A császári csapatok uralma alatt levő felső-magyarországi városok hazafias érzelmű lakossága — így Losoncé is — lázas izgalommal és nagy elszántsággal készült a március 15-i forradalom első évfordulójának megünneplésére. E napon a lakosság mindenütt nyílt tüntetésekkel akarta kifejezni az elnyomókkal szembeni tiltakozását, és a szabadság ügye, a debreceni kormány iránti rokonszenvét.

<sup>195</sup> Horváth Mihály: i. m. II. k. 486. o.

<sup>196</sup> Uo.

<sup>197</sup> Stéier Lajos (szerk.): Beniczki Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezsredes visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-iki szabadságharcról és a tót mozgalmakról. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1924. 135. o.

<sup>198</sup> Eperjes elfoglalásában Egressy Gábor vezetésével részt vett a borsodi szabadságcsapat is. — Egressy Ákos: Emlékeim az 1848—49-dik évi szabadságharcz idejéből. Budapest, Bartalits Imre, (1893.) 91—98. o.

Sztacho főhadnagy, aki valószínűleg számolt azzal, hogy milyen óriási lelkesedést fog kiváltani, ha gerillacsapata megjelenik a császáriak bitorolta Nógrád megyében, gerilláival elhagyta Gömör megyét és március 15-én bevonult Losoncra. A városban már folyt a tüntetés, a gerillák megjelenése pedig hallatlan mértékben felfokozta a tüntető tömeg lelkesedését. A császári zászlókat letépték és este kb. 300 főnyi tüntető „éljen Kossuth! vesszen Windischgraetz!” kiáltások közepette, a Rákóczi-induló hangjai mellett vonult fel a Piac térre. A rendőrkapitányt, aki a tüntető tömeget megpróbálta szétoszlatni, közáporral kergették el.<sup>199</sup> A sikeres tüntetés után a gerillák elhagyták a várost, a császárpárti érzelmű városi vezetőség pedig — a főszolgabíróval az élen — tüstént vizsgálatot indított a városban megjelent fegyveresek kilétének megállapítása végett. A vizsgálat még be sem fejeződött, amikor 17-én a pesti gerillák, mintegy negyvenen, ismét megjelentek a városban, s „előbb a főszolgabíró elfogták, majd a helyettes polgármestert és a városbírókat vették őrizet alá; ezután betörték a tanácsterem ajtaját, nemzeti lobogókat tűztek ki, majd a Parrot császári tábournok csapatai részére készített 800 pár bakancsot összeszedve, kocsira rakták és sietve elhajtottak Rimaszombat felé,”<sup>200</sup> magukkal vive Ottlik Ákos főszolgabíró is.<sup>201</sup>

A megrémült városi tanács és Majtényi László Nógrád megye császári biztosa ekkor futárt küldtek Windischgraetz budai főhadiszállására és megszálló csapatokat kértek Losoncra, „mert ott egy rebellis horda garázdálkodik, mely minden esetre egy erős megfenyítést érdemel.”<sup>202</sup>

Windischgraetz utasítására március 24-én Almássy ezredes egy dzsidas és 8 gyalogszázzal, Zaitschek alezredes pedig egy gyalogzászlóaljjal és két röppentyűvel bevonult Losoncra. A városba bevonult császári csapatokon még aznap rajtuk ütött Beniczky Lajos portyázó különítménye és a nagy túlerőben levő császári erőket kiűzte a városból.

A losonci rajtaütést követő napokban ismét császári csapatok szállták meg a várost. A honvédseregnek április elején megindított sikeres támadó hadjárata miatt azonban csakhamar kivonultak nemcsak Losoncról, hanem Nógrád megye északi részéből is.

Az 1849. március 15-e és augusztus 8-a közötti losonci eseményekről összeállított „Emlékirat” szerint a pesti gerillacsapat, helyesebben Sztacho főhadnagy csoportja, a császári haderők kivonulása után is „folytonosan Losoncon és vidékén tartózkodott”.<sup>203</sup> Vagyis Nógrád megyének a honvédsereg hadművelleti területén kívül eső északi vidéke katonai megszállását a pesti gerillák foganatosították. E vidék helységeinek élén a császári haderők huzamos ottlétének következményeként általában reakciós vezetők álltak, akikkel szemben a gerillák erőlyesen felléptek. A losonci „Emlékirat”-ot összeállító Oroszi József főbíró, Jeszenszky Simon polgármester és a város vezetőségének más tagjai, akik egytől-egyig császárpártiak voltak, méltatlankodva emlegetik, hogy a gerillák mindenütt kézbevétték a közigazgatás irányítását, „mely fegyveres kormányzás hatása alatt megszűnt minden közönség hatalma”.<sup>204</sup> Amint az emlékiratból kitűnik: „Április 6-án a pesti guerilla csapat parancsnoka, Sztachó József a városházán határozottan engedelmességet követelt mind a tisztviselősegtől, mind az egyesektől, sőt még ezen felül elég merész volt a városi pénztárra utalványozni saját csapatja részére,

<sup>199</sup> Steier: Beniczki . . . 124—125. o.

<sup>200</sup> Uo.

<sup>201</sup> OL. Windischgraetz iratok, 1277/PAS. Andics: i. m. 68—69. o.

<sup>202</sup> Steier: Beniczki . . . 124—125. o.

<sup>203</sup> HIL. 1848—49-es iratok, 17/218.

<sup>204</sup> Uo.

abból 200 ezüst forintok rögtöni kifizetését követelni.”<sup>205</sup> Sztachó délután gerillatoborzást is szervezett Losoncon. Ennek eredményeként csapatának létszáma jelentősen megnövekedett.

Míg a Sztachó-csoport március közepétől főleg Nógrád megyében működött, a Bertalanffi-féle különítmény tevékenységének fő színtere Heves megye volt. Nógrád megyén kívül a Sztachó-csoport megfordult Gömör, sőt valószínűleg Abauj megyében is, Bertalanffiék pedig Nógrád, Borsod és talán Sáros megye egyes vidékein is tevékenykedtek. Mivel különítménye harci cselekményeiről sem Sztachó, sem Bertalanffi összefoglaló jelentést nem terjesztett fel, kellő adatok hiányában a pesti szabad portyázó csapatnak március közepétől május 1-ig kifejtett tevékenységéről csak igen hézagos képet lehet adni, és e két csoport tevékenysége sem határozható el egymástól. Az említett időszakban a csapat történetének megajzolásához elsősorban csak azok a „nyugatványok” szolgálnak adalékkul, amelyeket a pesti gerillák foglyok vagy zsákmányolt hadianyagok leadásának igazolására kaptak.

Miközben a honvédsereg az április 2-i hatvani győzelemmel megkezdett áprilisi hadjárata eredményeként egyre közelebb nyomult az ország fővárosához, a pesti gerillák a támadó honvédcsoportok jobbszárnyától északra eső vidékeken folytatták sikeres akcióikat.

A pesti gerillacsapat az említett időszakban nagyszámú, zsákmányolt fegyvert és felszerelési tárgyat adtak át a honvédcsoportoknak, illetve a katonai és állami raktáraknak. Így március 26-án Mezőkövesden 6 pikát, 6 kardot, 1 puskát és 11 nyeret.<sup>206</sup> Ugyancsak március végére tehető az a Scheffer Károly aláírású nyugta is, amely szerint az alábbi „az ellenféltől elkobzott” tárgyakat adták le: 9 puskát, 12 háti bőröndöt, 4 nadrágot, 1 katonai frakkot, 6 köpenyt, 6 sapkát, 2 pakk zsákot, 2 lovat, 1 nyeret, valamint lószerszámokat és 7 csákót.<sup>207</sup>

A pesti portyázók április 2-án a miskolci állami raktárba 14 puskát, valamint nagy mennyiségű osztrák katonai egyenruhát és felszerelési tárgyat szolgáltattak be.<sup>208</sup> Április 7-én, Gyöngyösön Repetczky Ferenc hevesi kormánybiztos Viskus Imre gerilla tizedestől 17 puskát, 2 pisztolyt, 2 puska-csővet és 1 db katonai nadrágot vett át, amelyeket a pesti gerillák, a Nógrád megyei Karancskeszi községben, Nemeshegyi Sándor esküdt házában foglaltak le.<sup>209</sup> Április 8-án a gyöngyösi térparancsnok adott nyugtát a pesti gerilláknak 6 puska, 6 tölténytáska és 6 borjú átvételéről.<sup>210</sup>

Három pesti gerilla — Repetczky kormánybiztos utasítására — a Nógrád megyei Szécsény és Etseg helyiségekben, a Vadkerten állomásosó császári csapatok részére összegyűjtött 3000 porció kenyeret és 300 porció szénát foglalta le, és azt április 8-án, Hatvanban a honvédsereg részére átadta.<sup>211</sup>

A pesti gerillák, akárcsak működésük korábbi időszakában, így a tavaszi hadjárat idején is sok értékes felderítési adatot szolgáltattak a honvédseregnek az ellenséges csapatok hollétééről, erejéről stb. Olykor a honvédcsoportok parancsnokai, illetve a kormánybiztosok jelölték ki számukra felderítési feladatokat. Így pl. Repetczky Ferenc kormánybiztos április 4-én, Gyöngyösön kelt nyílt rendeletével Schnee Pál pesti gerilla őrmestert és vitézeit kiküldte

205 Uo.

206 OL. Szemere Bertalan kormánybiztosi iratai 1303. rsz.

207 Uo.

208 Uo.

209 Uo.

210 Uo.

211 Uo.

a buják—etseg—betsei utakon „száguldozó ellenségnek, s berohanásának szemmel tartására”.<sup>212</sup>

A pesti gerillák március második felében és áprilisban végrehajtott portyázásaik során számos császári katonát fogtak el, s kézrekerítettek több zászlóaljuktól megszökött honvédet is. Az említett időszakban azonban, legértékesebb szolgálatokat azzal tették a szabadságharc ügyének, hogy letartóztattak igen sok hazaárulót. A pesti szabadcsapat váratlan megjelenése ugyanis egyik vagy másik vidéken több, a bécsi hatóságok utasításait készségesen kiszolgáló tisztviselőt, s a szabadság ügye ellen ágáló papot stb. fosztott meg attól a lehetőségtől, hogy a visszavonuló osztrák csapatokkal együtt elmeneküljenek felelősségrevonásuk elől. A hazafias érzelmű lakosság segítségével aztán ezeket a reakciós elemeket egyhamar kézrekerítették és átadták a bírósági szerveknek.

Április 2-án Gyöngyösön Jököny Antal térszázados Kéri Misa törvénybíró és 3 körözött honvédet vett át Strobl Ádám gerillától.<sup>213</sup>

A Nógrád megyei Lócz község plébánosát, Kollárovi Péttert, Viskus Imre pesti gerilla tizedes és 14 gerilla társa azért fogták el, „mert a honvédek elfogdosóinak 50 ezüst forint jutalmakat hirdetett, s a magyarokat lázítóknak nevezvén, az ellenség pártjára csábított”.<sup>214</sup> A papot Viskus és gerillái április 5-én Gyöngyösre kísérték, ahol császári lobogót adtak a kezébe, s úgy vezették végig a városon.<sup>215</sup> A gyöngyösi nép hangos szitkozódásokkal fejezte ki megvetését a hazaáruló pap iránt, akit aztán Repetczky kormánybiztosnak adtak át, két lovával és kocsijával együtt.

A pesti gerillák kézrekerítették a hazaáruló Jankovits Ferenc nógrádi első alispánt is, akit Schnee Pál őrmester és gerillái kísérték Egerbe, s ott április 13-án Boksányi Ferenc főhadnagy, térparancsnok további őrizetére bízták.<sup>216</sup>

Négy nappal később Kovács János és Horváth Mihály gerillák Rozenbenovszky Józsefet, a reakciós nádori plébánost adták át az egri térparancsnoknak.<sup>217</sup> Április 21-én a lévai térparancsnok Fába Teodor kémendi plébánost és herceg Pálffy írnokát vette át az őket oda kísérő pesti gerilláktól. A foglyokkal együtt 470 ezüst forintot és egy kocsit — két lóval — ugyancsak átadták.<sup>218</sup>

Oroszhegyi, aki március végén elhagyta Debrecent, Kossuth utasításainak megfelelően Egerbe ment, ahol rátalált a Sztachó különítményből hátrahagyott huszonegynéhány gerillára. Egerben „a kormány által megígért jutalmak megnyerése végett” március 31-én felterjesztette a pesti szabad portyázó csapat által „eddig elfoglalt és a hadsereghez átszolgáltatott zsákmányai jegyzékét”.<sup>219</sup>

A jegyzék szerint a pesti gerillák háromhónapos működésük során az alábbi hadizsákmányt ejtették:

- 5 lószerral megrakott szekér,
- 2 nyereg, 1 ágyús ló,
- 34 puska, 13 szurony, 1 vadászpuska,

<sup>212</sup> Uo.

<sup>213</sup> Uo.

<sup>214</sup> Uo.

<sup>215</sup> Uo.

<sup>216</sup> *Dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1848—49-ben, Gyöngyös, Polóny Zoltán, 1939.*

86. o.

<sup>217</sup> OL. Szemere Bertalan kormánybiztosi iratai 1303. rsz.

<sup>218</sup> Uo.

<sup>219</sup> Uo.

<sup>219</sup> Lásd a 150. sz. jegyzetet.

- 14 db Putnokon gyűjtött puska,
- 84 hadifogoly és
- nagy mennyiségű katonai felszerelés és ruházati cikk.

A Rimaszombaton zsákmányolt és Miskolcon Szemere kormánybiztosnak átadott 603 db nyereg, 90 pár kengyelvas, 270 pár bakancs, 24 pár zabla, 8 pár zablalánc, 3 karabély, 2 kard, 2 vasas sisak, 3 db tölténytáska, 1 db szuronyos puska és 1 hadifogoly, valamint Öttstätt sátoraljaújrhelyi kreishauptmann és két ellenséges kém.

Oroszhegyi a jegyzékhez mellékelte a zsákmány, illetve a foglyok átadásakor kapott nyugtákat is. A jelentés még aznap Kossuth elé került — a Honvédelmi Bizottmány elnöke ugyanis március végétől a honvédsereg főhadiszállásán, Egerben tartózkodott —, aki tüstént válaszolt a jelentésre:

„Önnek folyó hó 31 éri kelt jelentésében — írta többek között Kossuth — részletesen előszámlított czikkek, melyeket vitéz csapatával az ellenségtől elfogtak, ez idő szerint szorosan megbecsülni nem lehetvén, — időlegesen, azokéri jutalom fejében Önnek csapatában kiosztás végett 6000 pfrt-ot kifizettetni rendeltem.”<sup>220</sup> Kossuth utasította Oroszhegyit, hogy a jutalomból a tisztek és a köztívezék bizonyos meghatározott arányban részesüljenek és a jutalmazottak írásbeli nyugtáját a kormánynak mutassa be.

A pesti szabad portyázó csapat gerilláinak, tisztjeinek és parancsnokának harci érdemeit Kossuth nemcsak jutalompénzzel méltányolta, hanem azzal is, hogy Oroszhegyit április 1-én gerilla őrnaggyá nevezte ki. A kinevezési okirat szövege így hangzott:

„Az ország kormányzójának azon rendeleténél fogva, miszerint ha a guerilla csapat a 200 főnyit haladja, vezérének őrnagyi rangra és illetményre van igénye, de főleg azon érdemeinél fogva, mellyeket a vezérlete alatt álló csapatnak az ellenség iránybani eredményes működése által kétségtelenül szerzett, Oroszhegyi Jósa urat ezennel folyó hó 1-éről számítandó ranggal és illetménnyel guerilla őrnaggyá nevezem.”<sup>221</sup>

Kossuth a kinevezésről értesítette Mészáros hadügyminisztert és kérte, hogy Oroszhegyi kinevezési okmányát aláírás és kézbesítés végett neki küldje meg. Mészáros április 2-án fel is terjesztette a kinevezési oklevelet Kossuthhoz,<sup>222</sup> s a kinevezést a Közlönyben is kihirdették.<sup>223</sup>

A kinevezési okiratról és Kossuthnak Mészároshoz írt leveléből is kitűnt, hogy a pesti szabad portyázó csapat létszáma április elején a 200 főt már jóval meghaladta. Oroszhegyi, aki ekkor már több mint egy hónapja távol volt csapatától, kinevezése után az Egerben levő gerillákkal együtt elhagyta a várost és Nógrád megyébe ment, hogy az ott működő különítményt megkeresse.<sup>224</sup> Mivel Sztachó főhadnagy csapatát sehol sem találta, visszaindult Hevesbe, ahol Bertalanffiék működtek.

Útközben Szurdok-Püspökiben és környékén nagyszámú ellenséges lovaságot észlelt, amiről — április 6-án, Gyöngyöstre érkezve — tüstént jelentést tett Repetzky Ferenc hevesi kormánybiztosnak.<sup>225</sup> Oroszhegyi jelentéséről a kormánybiztos tájékoztatta a főhadiszállást és kérte, hogy Szurdok-Püspökibe küldjön csapatokat, mert „a Szurdok Püspöki völgy olyan fekvésű, mellyen Csértse nógrádi helység tájékaról estétől reggelig az ellenség Gyöngyösön lehet, és itt mindent semmivé tehet”. De ezt kívánta a támadásban

<sup>220</sup> Uo.

<sup>221</sup> OL. OHB 1849:4172.

<sup>222</sup> OL. 1848—49-es HM irattára 1849:8750.

<sup>223</sup> Közlöny, 1849. április 5.

<sup>224</sup> HIL. Kriegsgericht . . .

<sup>225</sup> HIL. 1848—49-es iratok, 20. fasc.

levő hadsereg részére Pásztó környékéről útbaindított élelmiszer-szállítmányok biztosítása is.

Oroszhegyi Gyöngyösről előbb Hatvanba, majd Gödöllőre ment, s végül Kerepesen talált rá Bertalanffi hadnagy csapatára. Kerepesről a Bertalanffi különítménnyel együtt ismét visszatért Nógrádba, s ott Vadkerten és Orosziban rátalált csapatának másik részére is.<sup>226</sup> A pesti gerillacsapat tehát az április 10-i váci csatát követő napokban ismét egyesült.

A pesti gerillák a csapat egyesülése után egy ideig még Nógrád megyében tartózkodtak, majd április végén Pestre mentek. Itt Babarczy Pest megyei császári biztos egyik volt tisztviselőjének, Vojdisek Józsefnek letartóztatásával<sup>227</sup> lezárult a pesti szabad portyázó csapat négyhónapos működése. Oroszhegyi ugyanis a csapatot május 1-én feloszlatta, amit a Pesti Hírlapban közzétett „Hadi szózat”-ában hozott nyilvánosságra, s ugyanakkor egy újabb szabadcsapat megalakítását is bejelentette:

„A pesti szabad portyázó csapat négy hónapi szolgálatideje eltelve, mint olyan megszűnt lenni.

Vitéz bajtársaim! mindnyájatoknak egyenként lelkes elszánt viseletetekért a haza nevében köszönetet mondok.

Most új védsereggé alakulunk.

A nemzetgyűlés elhatározta 50 ezer újonccal szaporítani a hadsereget. Jertek, seregeljünk önkénytelen a haza dicsőségének, a magyar nemzet függetlenségének fentartására.

Hadi törvények alá, s legalább egy évi szolgálatidőre kötelezzük magunkat.

Magyarország ifjai! a szabadságharcz idején nem illik otthon tespednetek, Jertek, jertek a hadi zászlók alá.

Kik az általam alakítandó sereghez csatlakozni elég lelkesedéssel bírnak, beíráthatják magokat naponként a „Körben” és szálláson, vadászkiűrt 45. szám.”<sup>228</sup>

E hadi szózatban és a gerillacsapatok védelmében írt júniusi cikkében<sup>229</sup> is Oroszhegyi a pesti szabadcsapat feloszlításának okát abban jelölte meg, hogy a csapat tagjai csupán négyhónapi szolgálatra kötelezték magukat, s az május elején lejárt. Valójában azonban ez csak ürügyül szolgált a feloszlatáshoz, amelynek tényleges okát a csapat szellemének, fegyelmének súlyos hiányosságaiban, abban a szakadásban kell keresnünk, amely a parancsnoki kar és a szabadcsapat tagjai között létrejött. Ebben a zömmel pesti értelmiségi ifjakkól alakult szabadcsapatban a polgári forradalom jelszavainak helytelen értelmezése a katonai fegyelem, az előjárók iránti engedelmesség szükségességének tagadásához, anarchiához vezetett. Romhányi Máté — aki májusban a Márczius Tizenötödiké-ben közzétett erősen tendenciózus cikkeiben<sup>230</sup> elmarasztalta Oroszhegyit és általában a csapat tisztikarát a legénységgel szembeni kemény bánásmód miatt — többek között megemlítette, hogy a Szikszón lerészegedett és főhadnagyanak visszabeszélő Stróbel Ádám gerilla két hónapi fogságfenyítése miatt a legénység valósággal fellázadt, s

<sup>226</sup> HIL Kriegsgericht ...

<sup>227</sup> Uo.

<sup>228</sup> Pesti Hírlap, 1849. május 3.

<sup>229</sup> Közlöny, 1849. június 10. — „A guerillák” címmel közzétett cikkében Oroszhegyi a pesti gerillacsapat tapasztalatainak tükrében fejtette ki általános nézeteit a gerillacsapatokról és azok harcáról. A cikkben tiltakozott „azon ferde gondolkodás, azon aljasan terjesztett vélemény ellen”, mintha a gerilla, a szabadság szent ügyének harcosa, rabló volna. A baloldálnak a hatalomból való kiszorítása, a szabadságharc vezetésének erős jobbratolódája és az ún. békepárt megnövekedett befolyása ad magyarázatot a szabadcsapat intézmény ellen 1849 nyarán megindított offenzívára és azokra a becsmérlő véleményekre, amelyek ellen Oroszhegyi a gerillák védelmében felemlte szavát.

<sup>230</sup> Márczius Tizenötödike, 1849. május 18., 19.

a csapat szétesésével fenyegette meg a parancsnoki kart abban az esetben, ha a büntetést végrehajtja. Ilyen és hasonló esetek miatt Oroszhegyi már március végén foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a csapatot feloszlatja.

Kétségtelen, hogy ha a pesti szabad portyázó csapatban egészségesebb viszonyok uralkodnak, a pesti gerillák sokkal több sikert érhetnek volna el az ellenséggel szemben is. Ez a megállapítás azonban semmit sem von le abból a tényből, hogy Oroszhegyi Józsa szabadcsapata a szabadságharc egyik leg-eredményesebben működő gerilla egysége volt, s hivatását minden tekintetben betöltötte.

A Honvédelmi Bizottmánynak 1848. december 18-i rendeletében a szabad mozgó csapatok részére előírt gerillaharc mód helyes és merész alkalmazásával a pesti gerillák — elsősorban mátravidéki portyázásaik során — érzékeny veszteségeket okoztak a császári csapatoknak és egyben jelentős támogatást nyújtottak a honvédsereg küzdelméhez. Különösen kimagasló érdemeket szereztek a Habsburg-ellenforradalom szolgálatába szegődött hazá-árulók elleni kíméletlen fellépéseikkel. Harci sikereik mellett tudatos politikai felvilágosító tevékenységükkel is fokozták az ellenség megszállta vidékek népének elszántságát, hazafias lelkesedését. „A haza legtöbb vidékén örömkö-nynek között fogadtatánk — írta Oroszhegyi —, itt feladatunk az volt, hogy a meglévő lelkesedést magasabbra emeljük.”<sup>231</sup>

A pesti gerillák bármely vidéken működtek is, mindenütt a nép bizalmát és támogatását élvezték. Ez a támogatás élelmet, szállást, az ellenségtől kapott értesítéseket, helyenként pedig népfelkelést és nagyszámú önkéntes csatlakozót jelentett.

A pesti szabad portyázó csapat működését a Honvédelmi Bizotmány elnöke, Kossuth is eredményesnek, hasznosnak tartotta és jutalmazta.

Oroszhegyi csapatának zöme pesti ifjú volt, akik a harcmezőn a márciusi fiatalokat képviselték — s nyugodt lelkiismerettel hozzátehetjük, hogy említett hibáik ellenére is méltóképpen. Ahogyan Oroszhegyi Józsa, a márciusi fiatalok egyik vezető alakja is méltónak bizonyult nagy eszmetársaihoz és barátaihoz; Petőfihez és Vasvárihoz, akik mindketten a harcmezőn áldozták életüket a szabadság szent ügyéért.

A pesti gerillák csapatuk feloszlatása után sem pihentek babéraikon; egyesek közülük a felső-magyarországi védsereg soraiban, mások az újonnan felállított honvédszászlóaljakra lépve küzdöttek végig a szabadságharcot.

Oroszhegyi Józsa 1849 június végén Cegléden, volt román hadifoglyokból egy zászlóaljat szervezett, amely előbb a X. tartalékhadtest, majd a Tiszai Hadsereg kötelékébe tartozott. A 470 főből álló „Oroszhegyi szabadcsapat”<sup>232</sup> néven szereplő zászlóalj élén ő maga is ott harcolt a július 20-i turiai ütkö-zetben, majd az augusztus 5-i temesvári csatában. A temesvári vereség után Oroszhegyi Józsa az erdélyi hadseregben akart tovább küzdeni, de Bem sere-gének felbomlása miatt erre már nem kerülhetett sor.<sup>233</sup>

<sup>231</sup> Közlöny, 1849. június 10.

<sup>232</sup> HIL, 1848—49-es iratok, 38/78.

<sup>233</sup> A szabadságharc bukása után Oroszhegyi Józsa előbb testvéreinél, a Szatmár megyei Szántó községben, majd — 1850 tavaszától — szüleinél Bálványos-Váralján, Erdélyben rejtőzködött. 1851. szeptember 21-én a pesti hadbíróság a szabadságharc 35 más neves szereplőjével együtt — in contumaciam — Oroszhegyit is halálra ítélte. Másnap, szeptember 22-én „in effigie” végrehajtották az ítéletet is. 1851. november 6-án elfogták és 1851. december 4-én a pesti hadbíróság ismét halálra ítélte. A halálos ítéletet az 1852. március 27-i amnesztia folytán 1852. május 5-én 10 év várfogságra enyhítették. Oroszhegyi 1852 júniusától 1856 decemberéig a josphstadtli várbörtönben raboskodott. Kiszabadulása után 1857-ben Pesten befejezte az 1848-ban félbeszakított egyetemi tanulmányait és orvos-doktori, valamint szülész-mesteri oklevelet szerzett. Tanulmányai mellett irodalommal is foglalkozott; cikkei több fővárosi lapban is megjelentek. Előbb Kolozsváron, majd Abruóbányán praktizált, 1860-tól 1862-ig Romániában élt, majd Törökországban telepedett le, ahol előbb a dobrudzsai cser-

ЗОЛТАН КЕРЕКЕШ:

## ИСТОРИЯ ПЕШТСКОГО ВОЛЬНО-НАЕЗДНИЧЕСКОГО ОТРЯДА

Резюме

Автор в своей работе знакомит читателя с действием одного из успешнее всех действующего в венгерской революции и освободительной борьбе 1848—49 годов партизанского отряда. Он уже в предисловии устанавливает что кроме того чтобы удовлетворить интерес к подробностям военной истории, хочет обогащать традиции революционного прошлого венгерской столицы, Будапешта тем, чтобы открыть историю одного такого партизанского отряда освободительной борьбы, который был организован в *Будапеште* и из *будапештских молодых*.

Первая часть работы даёт общую картину возникновения и развития партизанского движения. В ней показан первый период развития — с июня до ноября 1848 года — и второй период, который начался контрреволюцией Габсбургов в декабря 1848-го года и продолжался приблизительно до мая 1849-го года.

Автор уделяет особое внимание партизанской народной войне, объявленной после декабрьского наступления императорской армии под руководством маршала Виндиш-грэтца, в которой вольные отряды играли главную роль. Эта часть работы показывает и ту огромную организаторскую работу в создании вольных отрядов, которую провёл Лайош Кошут, председатель Комитета Обороны.

Вторая часть работы кратко подытожит те усиления, которые были сделаны Комитетом Обороны — во главе Лайошом Кошут — во второй половине декабря 1848 года для защиты угрожаемой врагом столицы *Будапешта*.

Автор в третьей части своей работы показывает жизненный путь организатора и командира пештского вольно-наезднического отряда одного из руководителей радикальной молодёжи играющей главную роль в пештской революции 15-ого марта 1848 года журналиста медицинского журнала — преподавателя литературы Йожа Оросхеди. Автор проследит жизненный путь от родного дома в Надьколче до момента организации вольного отряда.

Последняя, но самая распространённая часть работы занимается историей пештского вольно-наезднического отряда.

Этот вольный отряд, организованный в конце декабря 1848 года в основном из пештских молодых интеллигентов вёл партизанскую борьбу против императорских войск не в районе Будапешта, из-за сдачи столицы без боя, а в районах Верхней Венгрии. Отряд до начала февраля 1849 года был зачислен в одну бригаду армии районов Верхней Тиссы, таким образом действовал регулярным отрядом и отлично боролся в сражении 31-го января в Токай—Ракамазе. Значительное партизанское движение проводили пештские гверильясы только в последнюю неделю февраля против отступающего корпуса Шлик.

В первой половине марта пештские гверильясы совершающие набеги в районе Хевеш, по горам Матры, до города Эгер и до района Боршод, причинили серьёзную заботу императорским войскам. Доложение о самой успешной акции отряда — о нападении в Макларе 8 марта — посланное в Комитет Обороны, было прочитано на сессии парламента. С конца марта до донца апреля пештский вольный отряд действовал в рядах партизанского оборонительного войска Верхней Венгрии, в первую очередь в районах Гомор и Ноград. Пештский вольный отряд оказал большие услуги делу освободительной борьбы кроме принесения значительных ущербов императорской армии против коллаборантов, а также с проведением политико-просветительной работы среди населения оккупированных противником территорий.

keszek között végzett gyógyító munkát, majd 1863-ban ezredorvosi beosztást vállalt a török hadseregben. Ilyen minőségben hosszabb időt töltött Kis-Azsiában, járt Cipruson és megfordult az egyiptomi Alexandriában is. A 60-as években Romániából, majd Törökországból küldött színes útleírásai, néprajzi és orvosi cikkei gyakran megjelentek a hazai lapokban. 1868-ban súlyos betegen tért vissza Magyarországra, ahol előbb Kolozsváron, majd Pesten tengődött. 1870. február 20-án 48 éves korában elhunyt.

Председатель Комитета Обороны наградил пештских гверильясов с 6000 форинтов за взятие от противника оружия и оборудование. Кроме этого комитет признал услуги отряда и тем, что его командира Оросхеди назначил майором — гверилья 1-го апреля 1849-го года.

В конце работы автор анализирует причины роспуска 1-го мая 1849-ого года пештского вольно — наезднического отряда, состав которого со времени возникновения возрос втрое, а также он оценивает четырёхмесячное действие пештских гверильясов.

ZOLTÁN KEREKES:

## DIE GESCHICHTE DER PESTER FREIEN STREIFTRUPPE

### *Resümee*

In seiner Studie schildert der Autor seinen Lesern die Tätigkeit der erfolgreichsten freien Guerilla-Streiftruppe der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49. Wie er im Vorworte seiner Arbeit festlegt, wollte er über die Detailfragen, die die Kriegsgeschichte interessieren hinausgehend, auch die Tradition der revolutionären Vergangenheit Budapest verreichern, als er die Geschichte einer solchen Freigruppe des Freiheitskampfes, beschreibt, die in Budapest, aus den Reihen der budapester Jugend gebildet wurde.

Der erste Teil der Studie gibt ein allgemeines Bild über die Gestaltung und Entwicklung der Freitruppenbewegung. Er beschreibt die erste Periode dieser Entwicklung, von Juni bis November 1848, wie auch die zweite Periode, die mit der Habsburger Konterrevolution begann und ugf. bis Mai 1849 dauerte. Eine besondere Aufmerksamkeit widmet der Autor dem Guerilla-Volkskriege, der nach der Offensive des durch Feldmarschall Windischgrätz geführten kaiserlichen Heeres angekündigt wurde und in dem die Freitruppen die Hauptrolle spielten. Dieser Teil der Studie beleuchtet auch die enorme Organisationsarbeit, die der Präsident des Landesverteidigungskomitees, Lajos Kossuth in der Gestaltung der Freitruppen ausübte.

Der zweite Teil der Studie fasst kurz jene Kraftausübungen zusammen, die das Landesverteidigungskomitee — mit Lajos Kossuth an der Spitze — entfaltetete, um die vom Feinde bedrohte Stadt Budapest zu verteidigen.

Den Lebensweg des Organisatoren und Kommandanten der pester Streiftruppe, einer führenden Persönlichkeit der in der pester Revolution am 15. März 1848 leitende Rolle spielenden radikalen Jugend, — des Medizinjournalisten — Geschichtslehrers Józsa Oroszhegyi, begleitet der Autor im dritten Teil seiner Studie, — im wesentlichen vom Elternhaus in Nagykolcs bis zur Gründung der Freitruppe.

Der letzte, aber grösste Teil der Studie befasst sich eigentlich mit der Geschichte der Freitruppe selbst.

Diese, zum grössten Teil aus jungen pester Intellektuellen Ende Dezember 1848 gebildete Freitruppe, führte ihre Guerillakriege gegen die kaiserlichen Truppen, wegen der kampflosen Übergabe der Hauptstadt nicht in der Umgebung von Budapest, sondern in den Komitaten in Oberungarn. Diese Truppe, die bis Anfang Februar 1849 als regulärer Truppenteil in eine Brigade des Heeres im Obertheissgebiet eingeteilt war, behauptete in der Schlacht von Tokaj—Rakamaz, am 31. Jänner ihren Platz vorzüglich. Zu einer bedeutungsvolleren Guerillatätigkeit bekam die pester Freitruppe nur in letzter Woche des Monats Februar eine Gelegenheit, gegen das sich zurückziehende Schlick-Korps. Erste Hälfte März verursachte die Freitruppe in den Streifen im Komitat Heves, längs des Matra-Gebirges bis Eger und dem Komitat Borsod, den kaiserlichen Truppen ernste Sorgen. Die Meldung, die über die erfolgreichste Aktion — dem Überfall bei

Maklár am 8. März — dem Landesverteidigungskomitee zugesandt wurde, wurde auch auf einer Sitzung des Abgeordnetenhauses vorgelesen. Von Ende März bis Ende April war die pester Freitruppe, im Verbande des nordungarischen, sogenannten Guerilla-Schutzheeres hauptsächlich in den Komitaten Gömör und Nograd betätigt.

Nebst der bedeutenden Verluste, die sie der kaiserlichen Wermacht verursachte, erwies die Freitruppe mit ihrem Auftritt gegen die Kollaboranten, wie auch mit ihrer politischen Aufklärungsarbeit im Kreise der Bewohner der besetzten Gebiete, der Sache des Freiheitskampfes grosse Dienste.

Der Präsident des Landesverteidigungskomitees belohnte die pester Guerilla-truppe für die vom Feinde erbeutete Waffen und Ausrüstungen mit einer Summe von 6.000 Forint und erwies seine Anerkennung den Verdiensten der Truppe gegenüber auch damit, dass er ihren Kommandanten Oroszhegyi, am 1. April 1849 zum Guerilla-Major beförderte.

Am Ende zergliedert der Autor die Gründe der Auflösung der mittlerweile auf dreifache angewachsenen Freitruppe, am 1. Mai 1849 und wertet ihre viermonatige Tätigkeit.

